

K. Horváth Zsolt

A devianciától a prevencióig

A gyermeki világ társas szempontú értelmezése a magyar pszichológiában:

Mérei Ferenc*

„Nézzé, valamikor az emberek úgy hullottak a kolerában vagy a himlőben, mint a legyek. Törődtünk vele, és ma nincs kolera és himlő. Ha az orvosok nemcsak szomatikus képzésben részesülnek, hanem a mai követelményeknek megfelelő lelkihygiene képzésben is [...], szóval, ha a lelkihygiene szabályai éppenúgy beidegződnek az emberek tudatába, mint a testiek, akkor egynéhány évtized múlva más adatokat fog olvasni a kiállításon.”¹

Schnell János (1935)

„A freudizmus káprázatos interpretációs hajlékonysága mellett, szinte bagatellizálódik terapeutikus haszna. Hiszen ezért is fedezhették fel tulajdonképpen értelmiségiek és írók, nem pedig az orvosok. [...] Így a pszichoanalízis kissé közép-európai társadalomtörténet is, s ez a történet egyszer talán világosabb képét adja, mint maga a tan.”²

Gaal Gábor (1939)

A tanulmányban azt szeretném áttekinteni, hogy a magyarországi pszichológiai (pszichológia, pszichoanalízis, pszichoterápia, pszichiátria) körüli beszédrendekben, de különösen a kísérleti pszichológiában hogyan változik meg a betegség felfogása és a gyógyítás szemlélete, s a hangsúly hogyan tevődik át a devianciáról a prevencióra. Mivel írásom kiindulópontja egy Mérei Ferencről készülő életrajz, így nem törekszem arra, hogy teljes képet alkossak a fentebbi tárgyköréről, de az értelmezés középpontjában akarva-akaratlanul Mérei tevékenysége áll majd. Am az ő szakmai törekvései és publikációi nem érthetőek meg a hazai szcena bemutatása, valamint annak hangsúlyozása nélkül, hogy Mérei tanulmányait nem itthon, hanem Párizsban folytatta, a Sorbonne Egyetemen és

* A tanulmány elkészítésekor a szerző Bolyai János Kutatói Ösztöndíjban részesült.

¹ N. N., 1935. 173. Schnell felvetése a betegség fogalmával kapcsolatban azért nagyon érdekes, mert a maga nyersségében azt a problematikát vázolja, melyet harminc évvel később, a klasszikus korra vonatkoztatva Foucault dolgoz ki az Őrület-könyvében. Magyarul lásd FOUCAULT, [1961].

² GAÁL, 1939. 882–884.

az Institut National d'Orientation Professionnelle-ben (Országos Pályaválasztási Intézet), ahol Henri Wallon irányítása mellett szerzett diplomát.

Hazatérése nem volt feszültségektől mentes. Nem egyszerűen arról van szó, hogy „kimaradt” a hazai közegből, hanem inkább arról, hogy az akkori Franciaországban gyökeresen eltérő volt a pszichológia társadalomtudományokhoz, különösen a szociológiához való viszonya. Azt szeretném bemutatni, hogy ugyan a *gyermek* vizsgálata szinte mindenütt jelen volt már a pszi-tudományokban, de azt illetően, hogy a gyermek fejlődése mennyiben *biológiai* és mennyiben *társas*, meglehetősen eltérő felfogások éltek. Illő hangsúlyozni, hogy ezek nem pusztán módszertani apróságok; a két felfogás között ugyanis ismeretelméleti szempontból komoly különbség áll fenn: ha a gyermek értelmi képessége veleszületett, akkor a pszi-tudományokhoz ebben az időben igen közelálló neveléstudománynak pusztán annyi a feladata, hogy *hagyja kibomlani* a bimbózó gyermeki értelmet (*laissez-faire* nevelés). Ezzel szemben a szociálpszichológia és a társas szempontú gyermeklélektan azt hangsúlyozza, hogy biológiai szempontból a készségek és a képességek egyenletesen oszlanak el, így a nevelésnek és az oktatásnak *kulcsszerepe* van a gyermeki értelem kibontásában, fejlesztésében. Márpedig, ha kulcsszerepe van, akkor a modern állam oktatási intézményeinek (az óvodától és az iskoláktól az óvónők és a tanárok képzéséig) tartalmi fejlesztése és intézményi fenntartása döntő politikai szempont.³

A pszi-tudományok (*psy disciplines*) kifejezést Nikolas Rose filozófus vezette be, aki klasszikussá vált könyvében egyebek mellett amellett tör lándzsát, hogy e tudományszakoknak az *emberről alkotott világgépe* korántsem semleges jószág, hanem éppenséggel ezer szállal kapcsolódik ahhoz az uralomgyakorlási formához, melyet Michel Foucault *gouvernementalité*-nek nevezett.⁴ A pszi-tudományok emberképe – így például a lelki higiéne vagy a kreativitás fogalmairól való gondolkodás, továbbá az oktatás és nevelés funkciójának, helyének kérdése – tehát nem pusztán szaktudományos probléma, hanem összefügg a mindenkori hatalomnak a szubjektumról alkotott képével.⁵

Tanulmány célja tehát Mérei Ferenc életrajzi történéseit szem előtt tartva annak vizsgálata, hogy milyen emberképe volt a különböző hazai pszi-tudományoknak, s mivel szembesült az, aki más hagyományt sajátított el. A professzionalizáció szintjén hogyan nyilvánult meg az egyes tudományok helyzete? Milyen konkrét hazai előzményei voltak a gyermektanulmányozásnak, s Mérei társas szempontú vizsgálatai mennyiben hoztak mást az akkori Magyarországon?

„Epikuroszi és démokritoszi hagyomány”: a pszi-tudományok helyzete, 1900–1940

Mint fentebb említettük, Mérei Ferenc Franciaországban szerzett diplomát, s egy a hetvenes években adott interjújában úgy fogalmazott, hogy a hazatérés *megrázó* kódtatás volt számára.

³ Bővebben fejtem ki: K. HORVÁTH, megjelenés alatt.

⁴ ROSE, 1999. Lásd még FOUCAULT (1976); FOUCAULT, (1978–1979); GORDON, 1991.

⁵ Lásd KOVAL, 2016.

„Én ugyanis odakint egészen másféle képzésben részesültem, mint az itthoniak idehaza. Párizsban akkor olyan volt az egyetemi képzés, hogy az embertől nem követelték meg a teljes anyagot, csak bizonyos szerzők műveit kellett ismernünk, de azokat töviről hegyire, alaposan. Itthon viszont mindenki mindent tudott. Nem mondhattam, hogy kérem, én Démokritoszt alig ismerem, mert, mondjuk, az Epikurosz-hagyományt tanulmányoztam. Úgy néztek volna rám, mint egy bolondra. Kisebbségi érzésem volt, úgy éreztem, itthon mindenki tudós, és én tudom a legkevesebbet. Hosszú időbe telt, míg rájöttem, hogy gyakran lexikális, kézikönyv-tudással állok szemben.”⁶

Az interjúban feltárt ok tehát elsőrendűen szakmai természetű, amennyiben Mérei azzal a tapasztalattal szembesült, hogy a magyarországi képzés átfogó, de lexikális jellege mellett eltöri az ő ekkoriban már formálódó társadalom- és gyermeklélektani érdeklődése, mely szemléletében némiképp eltért a közép-európai lélektani hagyománytól. Azt vélelmezzük, hogy a beilleszkedés nem csak az egzisztenciális (kereset, lakhatás) és a tapasztalati háttér miatt (barátok hálózata, magánélet) nehézkes, problémákkal terhelt, de *szakmai* okok miatt is. Ez utóbbi első látásra kissé enigmatikusnak tűnhet, hiszen, ha társadalomtudományos kontextusban vizsgáljuk a kérdést, úgy a „nyugatról” „keletre” való hazatérés bizonyos szakmai progressziót feltételez, az illető új módszertani fogásokkal és kutatási eredményekkel töltkezve érkezik haza.

Természetesen ez is problémákat okozhat, amennyiben a magyarországi szakmai környezet merevsége nem fogadja el a máshol már bevett fogásokat, ám úgy hisszük itt többről van szó. A hermeneutikai gyanút az alapozza meg, hogy filozófiatörténeti értelemben a démokritoszi és az epikurosz-hagyomány ilyesfajta merev szembenállása erősen túlzó, hiszen utóbbi – melyet a filozófiatörténet különben sem tart túl eredeti életműnek – nagyban táplálkozik Démokritosz felfedezéseiből. Miről szólhat hát az idézett részlet? Azt vélelmezzük, hogy itt másról beszél Mérei, mint amit referenciálisan a szöveg mutat. Másképpen fogalmazva, egy számára oly kedves utalással állunk szemben: az emberi lélek kutatásának ugyanis van egy sajátos közép-európai gyökerű válfaja, a pszichoanalízis, mely, bárhogyan is van, régiókból indult, s mely Mérei francia tapasztalataiból jórészt kimaradhatott, hiszen az Franciaországban csak igen nehezen vert gyökeret.

„Távolból figyelem – írja Freud 1925-ben –, hogy milyen tünetekkel jár a pszichoanalízis bevonulása az oly sokáig visszautasító álláspontot képviselő Franciaországban. [...] Hihetetlenül együgyű ellenvetéseket hangoztatnak, például azt, hogy a francia tapintat mennyire megütközik a pszichoanalitikus elnevezések otrombaságán és pedantériáján. [...] Eszerint a latin szellem (le génie latin) egyáltalán nem tudja bevenni a pszichoanalitikus gondolkodásmódot. [...] Franciaországban a lélekelemzés iránti érdeklődés a szépirodalom művelőitől indult ki.”⁷

⁶ GYÖRI, 1977. 631.

⁷ FREUD, 1989. 68–69. A *Hunok Párizsban* kapcsán Nemes Livia érdekesen bontja ki Illyés pszichoanalízis-utálatát, melynek szerinte részben francia gyökerei voltak. (NEMES, 1998. 69–76.)

Míg tehát itthon 1913-ban megalakult a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület (amely 1948-ban szűnt meg), addig Párizsban csak 1926-ban, s – mint Erős Ferenc megjegyzi – maga Jacques Lacan is a szürrealizmus kerülőújtján jutott el a pszichoanalízishez.⁸ Mindez még inkább jelentős, ha felelevenítjük röviden Méreinek azt az önéletrajzi közlését, miszerint franciaországi tartózkodása alatt nem tetszett neki a szürrealizmus, idegenkedett tőle, mert hiányolta belőle a ráció aufkléris-ta hagyományát.⁹ Ha tehát ezt a információt összekötjük azzal a fentebb idézett passzussal, miszerint „kisebbségi érzése” volt, talán nem tévedünk, ha ebben azt a rossz közérzetet sejtjük, mely egy olyan francia diplomával és gyermek- és társadalomlélektani szaktudással rendelkező fiatalembert jellemez, aki nem volt különösebben jártas a pszichoanalízis Közép-Kelet-Európában oly fontos, s a lélektan térségbeli percepcióját igencsak meghatározó irányzatában.

Ha úgy fordítjuk át, denotáljuk mondandóját, hogy *„nem mondhattam, hogy kérem, én a mélylélektant alig ismerem, mert, mondjuk, a gyermek- és társadalomlélektant tanulmányoztam. Úgy néztek volna rám, mint egy bolondra. Kisebbségi érzésem volt, úgy éreztem, itthon mindenki tudós, és én tudom a legkevésőbbet”*, akkor konkrétabbá, tárgyiasíthatóbbá és értelmezhetőbbé válik rossz közérzete. Ez persze nem azt jelenti, hogy gyermektanulmányozás és -lélektan, valamint szociálpszichológia nem volt akkoriban Magyarországon, hiszen Nagy László, Ranschburg Pál, Schnell János, Dékány István, Braun Soma és mások révén éppenséggel volt, csak annyit, hogy annak presztízse, ismertsége akkoriban elmaradt a mélylélektanétól.¹⁰

Ráadásul itt nem egyszerűen Freud tanainak pusztá importjáról volt szó, hiszen Ferenczi Sándor égisze alatt a pszichoanalitikus gondolkodás magyar paradigmájáról, különálló irányzatáról, az ún. budapesti iskoláról beszélhetünk, melyet többek között Róheim Géza, Hermann Imre, Kovács Vilma, Hollós István, Bak Róbert, Gyömrői Edit és Bálint Mihály neve fémjelzett.¹¹ Az a tény azonban, hogy a mélylélektan szinte születése pillanatától ki tudott lépni az akadémiai világ teréből, s a művészetek és az irodalom révén ugyancsak gyors ismertségre tett szert, természetesen befolyásolta az akadémiai, szaktudományos értelemben vett pszichológiát is – mind súlyát, mind megítélését, mind lehetőségeit tekintve. Nemcsak a pszichoanalízisre, nemcsak erre az életrajzra, de a tágabb pszichológiai mezőre is tanulságos lehet Gaál Gábornak a Freud halála kapcsán elejtett, a mottóban idézett mondata, miszerint ezek feltárása részben a térség társadalomtörténete is. Amennyiben felmérjük a korszak mélylélektanának és pszichológiájának témáit, teljesítményét, gyakorlóit és közönségét, úgy akaratlanul is betekintést nyerünk

⁸ ERŐS, 1985; ERŐS, 2001. 239–251.

⁹ Vö. MÉREI, (1977). 9–32.

¹⁰ Hallgatólágoosan ezt a sejtést látszik alátámasztani egy Mérei halála után kiadott válogatás, melynek címében ugyan feltűnik Freud, ám egyetlen tanulmány sem szól róla, ellenben Lewin, Wallon, Piaget, Nagy László, Mead és Rogers teljesítményéről kaphatunk képet. Lásd MÉREI, 1989. A szociálpszichológiai előzményekről: ERŐS, 2006. 127–159.

¹¹ A magyar pszichoanalízis története szerencsére meglehetősen jól feltárt, Harmat Pál összefoglaló munkáján túl számos rész kutatás is született; ennek irodalmát feldolgozni itt nem szándékozunk, nem is tudnánk. Haszonnal forgattuk, a teljesség igénye nélkül NEMES-BERÉNYI, 1999; ERŐS, 2000; ERŐS, 2004; ERŐS-LÉNÁRD-BÓKAY, 2008; ERŐS, 2010a.

egy olyan tudományos–intellektuális szcénába, mely Mérei Ferenc szakmai és életlehetőségeit, céljait és motivációit mintázta.

Persze amíg a mélylélektan a modernitás egyik legfontosabb elbeszélésévé vált, addig az ezzel rokon, mégis gyökeresen más természetű pszichológia megmaradt akadémiai diszciplínának, illetve gyakorlati, alkalmazott tudománynak – sőt, ma az utóbbi, különösen a kognitív és evolúciós elméletek meg is kérdőjelezik a pszichoanalízis létjogosultságát, s mindössze tudománytörténeti kuriozitásnak tartják.¹² Dacára a Tanácsköztársaság bukását és Ferenczi egyetemi kinevezését, majd eltávolítását követő nehéz időszaknak¹³, a budapesti iskola fénykorát jelentő 1920-as évek elejére, mint Ferenczi megjegyzi: „Az analízisből divatos társasági jelző, felületes érdeklődés tárgya lett, mire gomba módra megszorodott azoknak a száma, akik magukat, sokszor igen kevés létjogosultsággal, pszicho-analitikusoknak nevezik.”¹⁴ Míg ebben az időszakban a külföldi lélektani művek fordítása és kiadása rendkívül szegényes volt, addig Freud valamennyi fontosabb művét kiadták itthon, s a mélylélektan társadalmi elismertsége és kulturális, politikai expanziója szüntelenül nőtt.¹⁵

Tegyük hozzá, hogy ezzel párhuzamosan a kísérleti pszichológia egyetemi, bölcsészkar expanziójának megkésetttsége volt szembetűnő a korabeli Európában (Cambridge-ben csak 1947-ben, a Sorbonne-on szintén csak a háború után kap katedrát), ami jelzi a humántudományok idegenkedését egy, a természettudományról levált diszciplínától.¹⁶ A „kísérletezés nehéz győzelme tehát nem magyar specifikum” – foglalja össze a helyzetet Pléh Csaba.¹⁷ Míg Kiss György a magyar pszichológiai korai történetét tárgyaló közleménye úgy fogalmaz, hogy a honi lélektan megkésettten reagált a modern társadalomban élő ember problémáira, addig a pszichoanalízissel kapcsolatban azt találjuk, hogy annak budapesti iskolája – mely emigrációja után ráadásul jelentős nemzetközi hatást is el tudott érni¹⁸ – paradigmateremtő erővel bírt. Érdekes ugyanakkor, hogy minden különbségtétel ellenére Kiss tanulmánya a pszichológia átmeneti, 1919 után megszakadt sikerének tudja be Ferenczi orvostudományi kari és Révész Géza a bölcsészkar kinevezését, ami a lélektan tudományos helyzetét tekintve szinte párhuzam nélkül álló esemény volt a korszakban.¹⁹ A Kommün bukását követően berendezkedő ellenforradalmi rendszer atmoszférája természetesen nem kedvezett a pszichológiai kutatásoknak, sőt, egyenesen diszkvalifikálták az akadémiai stúdiumok közül.

¹² Vö. ERŐS, 2010b. 27. Kardos már Freud születésének centenáriumán úgy fogalmazott, bizonyos, hogy „a pszichológusok többsége [...] tudja, hogy a pszichoanalízis a tudományos lélektant nem forradalmasította, sőt nem is különösebben befolyásolta”. KARDOS, 1957. 266.

¹³ ERŐS, 2010a. 85–103.

¹⁴ FERENCZI, 1930. Idézi HARMAT, 1994. 109.

¹⁵ Érdemes még tekintetbe venni az individuálpszichológiai vonulatot is, melynek 1927-től saját intézményrendszere volt Magyar Individuálpszichológiai Egyesület néven, egyik legismertebb hazai képviselője Máday István volt. Lásd MÁDAY, [1941].

¹⁶ Paul Fraisse nyomán azt a pszichológiát tekintjük kísérletinek, amely olyan módszert alkalmaz, melynek alapján a pszichológiát egzakt tudománnyá alakítja. Lásd PIAGET–FRAISSE–REUCHLIN, 1973. 9.

¹⁷ PLÉH, 2002. 299. A kötet eredetileg 1940-ben jelent meg.

¹⁸ Lásd például ROBINSON, 1969; MÉSZÁROS, 2008. 105–137.

¹⁹ KISS, 1991. 79–105. Révészhez lásd GÁBOR, 1991. 24–36.

„Nemcsak egyetemi jelenléte hiányzik – írja Kiss –, de közéleti funkcióvesztése is szembeötlő. A pszichológusok és a pszichológiával foglalkozók sokszor éles társadalomkritikája – még ha közvetetten is – meghallgatásra talál a forradalmakban, de annál mellőzöttebbek az ezt követő időkben. Sajátos ambivalencia alakul a pszichológiára vonatkozóan: egyrészt ‘gyanús’ forradalmi eszméket támogató tudomány, s mint ilyen nem érdemel támogatást az állami intézményrendszerben, másrészt ismeretrendszere és eredményei olyan szempontokat tartalmaznak, amelyek a társadalom kritikus pontjain beavatkozva hasznos változásokat innoválnak.”²⁰

Ezt a tévesztést, mint ahogyan fentebb utaltunk rá, csak a pszichoanalízis népszerűsége ellensúlyozta, ámátor korántsem biztos, hogy a tudományos legitimáció irányába.

Pedig Kiss György a diszciplína korszakbeli tudományszociológiai hátterét feltáró munkájának tipológiája szerint az 1920-as évektől a háború első éveig tartó időszakot a magyar pszichológia harmadik (!) nagyobb korszaka, mely szorosan kötődik a századfordulótól a Horthy-korszak nyitányáig tartó, Ranschburg Pál, illetve a mélylélektan oldaláról Ferenczi Sándor neve által fényesített időszakhoz. Kiss munkájának többletét az adja, hogy a tudományos gondolkodást nem pusztán eszmetörténetként interpretálja, hanem egyszersmind *intézményesített* folyamatként gondolja el azt; ebben ugyanolyan hangsúllyal jelennek meg az intézményteremtő személyek, mint azok a műhelyek, melyek *sine qua non*ját jelentik minden professzionalizációnak, vagyis annak a folyamatnak, mely az eszmét, a tudományos gondolatot rendszeres (például államilag fenntartott) kutatási gyakorlatba képes fordítani.

A második szakaszt az intézményesedő pszichológia szempontjából személyileg a fentebb már említett Ranschburg Pál jelentette, s ennek nélkülözhetetlen háttere a Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratórium volt, ám ugyanígy elválaszthatatlan a szcénától Nagy László, aki a gyermeklélektan, s általában a gyermektanulmányozás és a pedagógiai gondolkodás összefüggésében s ezek honi bevezetésében elvülhetetlen érdemeket szerzett – s mint ilyen Mérei *par excellence* előképének tekinthető.²¹

Tudományos pályája kezdetén Ranschburg Pálra Laufenauer Károly, Högyes Endre és főleg Schaffer Károly hipnotikus reflexkutatásai hatottak rá leginkább. Pályája kezdetén a hipnotizmus jelenségét, s elsősorban annak gyógykezelései értékét kutatta, majd az ún. tudathasadásos nagyhisztéria jelenségeivel kísérletezett, s ebben – mesterét, Laufenauert követve²² – elsősorban Jean-Marie Charcot és Pierre Janet kutatásaira támaszkodott.²³ A tudományos renoméra is kihatással lévő, fentebb már a pszichoanalízis „vad” használati kapcsán érintett problematika azon-

²⁰ KISS, 1991.

²¹ KISS, (1995). 8–19. Nem véletlenül szentelt hosszú és alapos tanulmányt neki MÉREI, 1967. 373–421. Újra kiadva MÉREI, 1989a. 119–167. Ezt a kiadást fogom a továbbiakban idézni. Lásd még SIPOS, 1969. 149–155.

²² A pályakezdetést részletesen tárgyalja és további bibliográfiát ad TORDA, 2002. 45–60. Az életút részletesebb ismertetése pedig TORDA, [1995]. 31–55. Laufenauer hisztériával kapcsolatos kutatásaihoz pedig VÁRI, 1999. 174–183.

²³ Vö. PIAGET-FRAISSE-REUHLIN, 1973. 45. skk. Lásd még LÁNYI, 2013.

ban az ideggyógyászat kapcsán is felmerül, amennyiben a hipnózis természetesen amatőr eszközökkel is hasznosítani óhajtották a korszakban, kiváltva ezzel az orvosok rosszállását.²⁴

Ezt utóbb a belügyminiszter egy rendelete is szabályozta, mégpedig a célból – ahogyan Ranschburg rámutatott –, hogy „a *hypnotikus suggestívtherápia*” ne lehessen „*unatkozó társaságok szórakoztató eszköze, színpadi kóklerek kasszaprogramja és tudattalan kuruzslók csodagyógyszere*”.²⁵ A kísérleti pszichológia megszületésének hivatalos dátumává pedig az a momentum válik, amikor Ranschburg az egyetem elmekórtani tanszékének fizetés nélküli gyakornoki állása mellett megkapja a pszicho-fiziológiai intézet vezetését is. Ez még akkor is jelentős pszichológiatörténeti fegyvertény – mutat rá alapos tanulmányában Torda Ágnes –, ha hozzávesszük azt a tényt, hogy az intézet műszereit Ranschburg vásárolta *saját* költségén. 1902-től tehát Ranschburg kikerül az egyetem kötelékéből, s a VIII. kerületi Mosonyi utca 4. szám alatt – szintén díjazás nélkül – vezette 1926-ig a Gyógypedagógiai Pszichológiai Magyar Királyi Laboratóriumot, melyet tanítványa, Schnell János vett át tőle s igazgatott 1926-tól.²⁶ Az intézmény 1934-től pedig felveszi a Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézet nevet, s székhelyét 1937-től a VI. kerületi Bulyovszky (ma: Rippl-Rónai) utcai gimnázium épületének első emeletére helyezi.²⁷ Az 1902-es esztendő utóbb azért válik fontossá, mert a kísérleti pszichológia ebben az évszámban ismeri fel később saját történetének origóját.²⁸

A kísérleti pszichológia és a gyermek „felfedezése”

Sajnos Schnell János közleményei sem teszik igazán egyértelművé, hogy gondolkodástörténeti értelemben Ranschburg Pál kezdeti, „*extrém eseteken (subnormálisok, elmebeteg)*”, illetve az öregedés fiziológiai velejáróival kapcsolatosan végzett kutatásaitól az emlékezet pszichofizikai vizsgálóeszközökön elvégzett (mnemometer, tachtiloszkópok, tudatfantom, microstat, reflexometer) kísérleti pszichológiai vizsgálatain át hogyan, miféle dilemmákon, elméleti kérdésfeltevéseken keresztül jutott el a *gyermeki világ* behatóbb elemzéséig. Kétségtelen, hogy a gyermeki szintér szinte a kezdetektől jelen van,²⁹ ám sem Torda Ágnes, sem a tanítvány Schnell János publikációi nem adnak egyértelmű útmutatást a témamódosulás intellektuális hátteréhez, holott utóbbi is külön korszakként kezeli azt.³⁰ Ranschburg Pál kapcsán mindössze annyit jegyez meg, hogy: „*Pszichofizikai metodikai munkássága lett az alapja azoknak a preventív jellegű mentálhigiéniai eredményeknek, melyek a [Magyar Királyi] Gyermeklélektani Intézet, majd később [1958-tól] a Fővárosi Gyermek-ideggondozó Hálózat megszervezéséhez vezettek.*”³¹ De még mindig

²⁴ Vö. LAFFERTON, 2004. 34–73; LAFFERTON, 2005. 46–67.

²⁵ RANSCHBURG, 1895. 25. Vö. SCHNELL, 1929a. 1–15; SCHILLER, 1947. 444–446.

²⁶ Schnellhez röviden TORDA, 1988. 35–38.

²⁷ SCHNELL, 1929b. 15–105; SCHNELL, 1938. 3–39.

²⁸ Vö. DANCS, 1978.

²⁹ RANSCHBURG, 1905. (A 2., bővített kiadás 1908-ban jelent meg.)

³⁰ SCHNELL, [1968]. 17.

³¹ SCHNELL, [1968]. 18.

nem teljesen világos, hogy miért került a kísérleti lélektani vizsgálatok középpontjába a gyermek? Hogyan, miért és mennyiben kapcsolódott össze egyre evidensebb módon a gyermek pszichofizikai és mentálhigiénés felmérése és kezelése a nevelés és az iskolai oktatás problémájával, továbbá a kísérleti pedagógia tudományos és társadalompolitikai programjával?

„A 19. század utolsó évtizedében egyidejűleg több országban igyekeztek egységesíteni és rendezni a gyermekre vonatkozó különféle ismereteket. Az így kialakult tudománykörben sokféle forrásból merített, különböző módszerekkel feltárt, különféle szempontok alapján csoportosított anyag kapott helyet. A különmű ismeretek mellérendelését az indokolta, hogy van egy sajátos gyermeki létforma, amely a kialakuló élőlényt jellemzi és minden vizsgálható élethelyzetben elkülöníti a felnőt egyedtől.”³²

Ezt a ma bizonyos értelemben evidenciának számító kijelentés korántsem volt mindig az. A gyermeki világ tekintetében talán Philippe Ariès nevét érdemes itt kiemelni, aki monográfiájában rámutatott arra a hosszú fogalomtörténeti, átalakulási folyamatra, mely a régi rend évszázadaiban a felvilágosodásig kimutatható. Mérei Rousseau-ig, a francia mentalitástörténész azonban egészen a 17. századig vezeti vissza a gyermekkorral kapcsolatos beállítódások lassú átalakulását.

„A 17. századi moralistáknál és pedagógusoknál kialakul az a másik [ti. a kényeztetéstől eltérő] felfogás [...], amely egészen a 20. századig megszabja az oktatást városon és falun, a polgárság és a nép körében egyaránt. A gyermekkorhoz és annak sajátosságához való kötődés már nem a mulatságban és a bolondozásban, hanem a pszichológiai érdeklődésben és a morális gondoskodásban fejeződik ki.”³³

Korabeli traktátusok és vélemények elemzése alapján Ariès arra a következtetésre jutott, hogy a 17. századtól beszélhetünk egyáltalán a gyermekkor komoly és autentikus felfogásáról. Ennek értelmében a gyermeket értelmes lényként kell kezelni, s szelídséggel megnyerni őt. Ennek háttérében természetesen az a meggyőződés és remény munkál, hogy a „gyermekből becsületes, feddhetetlen, gondolkodó emberek legyenek”.³⁴

Némiképp sommásan, a nevelés és az oktatás naiv szemléletének is tekinthetnénk ezt, amennyiben akkor még gyakorlati tapasztalatok híján nem képes számot vetni ezek nem szándékolt, járulékos – lelki, lélektani – következményeivel. Az 1920-as évekbeli iskolai idegrovosi tapasztalataira hivatkozva fogalmaz úgy Schnell János, megdőbentette az:

„milyen ijesztően nagy azoknak a turbulens, figyelmi zavarokkal, félelmekkel küzdő, ösz-szeférhetetlen, alkalmazkodni nem tudó, magányos depressziós vagy a realitásoktól elzárkózó gyermekek száma, akikről – mivel nem viselnek magukon szembeötlő és közös

³² MÉREI, 1967. 130.

³³ ARIÈS, 1987. 176. (A betoldás a szerzőtől.) Ariès szerint a középkor számára a mai értelemben elképzelhetetlen volt a gyermekkor fogalma.

³⁴ ARIÈS, 1978. 178.

nevezőre hozható külső stigmákat, sőt egészséges fizikumuk és nem ritkán az átlagtól is messze kiemelkedő intellektuális képességeik egyenesen elterelik a fogyatékoságnak még a gyanúját is – való és idejében történő intézményes gondoskodás még csak fel sem merült”.³⁵

Schnell úgy értelmezte ezt, hogy a – mai fogalmaink szerinti – deviáns személyek heurisztikus vizsgálata elterelte a figyelmet arról, hogy normalitás keretei közötti számon tartott egyének is milyen akut lélektani megbetegedésekkel terheltek. Másképpen fogalmazva arra ébredt rá, hogy a lelki természetű megbetegedések nem különleges vagy szélsőséges esetek, hanem kezelést igénylő, banális, mindennapi mozzanatok – hangsúlyt pedig a megelőzésre, a prevencióra helyezte. A betegség fogalma tehát átalakul, sőt kiterjed. *„Az eredményes beavatkozás tereuma ott van, ahol a bajok kezdődnek, ahol még van mentenivaló, ahol még kis áldozatokkal is nagy eredményeket érhetünk el, és ez a gyermekkor.”³⁶* Az 1920-as években ezt természetesen erősítette az első világháború tapasztalata is, melynek érzelmi vonatkozásai a történészek szerint mély mentalitásbeli átrendeződést hoztak szerte Európában.³⁷ A háború hatása úgy Schnell, mint Nagy László olvasatában a legijesztőbb képet a gyermekeknél mutatta.³⁸ Előbbi mindezt már-már az önéletrajzi felismerés pártoszával olyképpen vetette papírra, hogy néptanítói és gyógypedagógusi (1911–1920) mivoltának hevületét össze óhajtotta kapcsolni pszichológusi és elmeorvosi (1920–1926) ismereteivel, s ebből – Ranschburg tanításai nyomán – kialakítani az orvos–pedagógusi ambícióval fellépő gyermekpszichiáter ideáltípusát. Így a tudományos, pszichológiai felismerés nem öncélú lesz, hanem alkalmazott ismeret válik belőle, míg a pedagógiai gyakorlat rendszerezett, objektív körvonalakat, ismérveket kap.³⁹

A III. Gyógypedagógiai Országos Értekezleten tartott előadásában (1929) Schnell a prevenció és a lelki higiéne problematikáját kiterjesztette a pályaválasztás döntő mozzanatára is, s javaslatára alapján a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium létrehozta az Állami Gyógypedagógiai Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadót. Ez utóbbit tehát olyan szándékkal létesítették, hogy a pszichológia és a pedagógia ismereteit egyesítse a lelki higiéne közös elvében és gyakorlatában.

„Intézményünk célja tehát, hogy ingyenes rendelésein – kizárólag a rászoruló szegény rétegek számára – az orvosi pszichológia segítségével vizsgálja az elébe került nevelési és oktatási nehézség szimptomáit viselő, de valójában legtöbbször a fizikai szerkezet struktúrájában rejlő gyermekpszichiátriai eseteket az örökléstani, klinikai, pszichológiai, pedagógiai, családi, szociális és kulturális tényezők figyelembevételével. Az így megállapított eredmény alapján hivatott a rendellenességek szakorvosi gyógyításával, a szülő

³⁵ SCHNELL, [1968]. 21. Lényegében ugyanezt fejt ki egy korábbi interjúban, lásd BALOGHY, 1933. 119–121.

³⁶ SCHNELL, [1968]. 22. (Kiemelés a szerzőtől.)

³⁷ ARIÈS, 1977; VOVELLE, 1983. A hosszabb időtartamban való hatásairól lásd GORER, 1965.

³⁸ SCHNELL, 1933. 3–33; NAGY, 1915.

³⁹ SCHNELL, [1968]. 22–23.

vagy a nevelő megfelelő felvilágosításával, lelkihygiéniai és gyógypedagógiai tanácsokkal való ellátásával a nevelést helyes irányba terelni.”⁴⁰

A Tanácsadó tehát igen komplex tudományos apparátussal (gyógypedagógia, orvos- és társadalomtudomány) látott neki a társadalom, elsősorban is a gyermekek „jobbításának” feladatához. Elődje nem lévén, teoretikus alapokon indult el az intézet, s a kezdetben egy fős intézmény 3–4 év után már 24 állandó munkatárssal dolgozott.

A már említett Nagy László sem tisztán elméleti tudományt folytatott, hanem aktívan részt vett a pedagógiai reformok sorában, s mint ilyen került a Kommün ideje alatt gyermektanulmányi előadóként a Közoktatásügyi Népbiztosságra. Itt folytathatja korábban megkezdett műve, az Új Iskola kiteljesítését. Nagy munkásságában nagyon fontos az elméleti kutatás és a gyakorlati alkalmazás folytonos párhuzama: 1915-ben jelenik meg a háború és a gyermeki elméletképzés motívumairól szóló könyve, melynek valójában csak ürügye a háború, hisz a gyermeki képzelet fejlődéslélektani értelmezését adta. Ezzel párhuzamosan, a minisztérium engedélye nyomán kísérleti iskolát nyithat a Gyermektanulmányi Társaság égisze alatt.⁴¹ Ennek lényege, hogy modellként szolgáljon a nevelés megfelelő légköréről, a nevelő és a nevelt viszonyáról, a helyes terhelésről, valamint a modern élethez illeszkedő tananyagról.⁴² Itt jelenik meg először a nyolcosztályos általános iskola gyakorlata, igaz csak kísérleti formában, mely az ellenforradalmi rendszerben nem tudott megmaradni, s melynek az oktatási rendszerben való meggyökeresedése nem kis szerepe lesz Méreinek 1945 után.

Jelen tanulmány keretei között nincs módunk arra, hogy Nagy László sokrétű tevékenységét részleteiben kibontsuk, a gyermektanulmányozásban játszott szerepét hangsúlyozzuk, ám annyit még mindenképpen érdemes elárulni, hogy elméleti kutatásai és gyakorlati ambíciói mellett igen sokat tett az intézményesedésért.⁴³ A korábban már létrehozott szakbizottságot 1906-ban sikerül Gyermektanulmányi Társasággá alakítani, egy évre rá elindítani a *Gyermek* című folyóiratot, mely harmadik évfolyamától 1919-ig önálló, nagy terjedelmű periodika. A Társaság megindult a szakosodás útján, s a kísérleti szakosztály élére Ranschburg Pál került.

Az intellektuális teljesítmény mellett tehát Mérei is az intézményesedést hangsúlyozza, melyben az újító gondolkodásmód gyakorlattá alakulásának egyetlen lehetőségét látja; az intézmény: a szakmai jövő lehetősége. Fentebb utaltunk rá, hogy a Tanácsköztársaság után nehéz helyzetbe került a pszichológia, s ez igaz volt Nagy László esetére is. A Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriuma ugyan nem szűnt meg az ellenforradalmi rendszer berendezkedése nyomán, Révész Géza távozását követően mindössze „félgőzzel” működött. 1925 tavaszától indulhat újra valójában a munka, az ekkor már nyugdíjas Nagy László vezetésével. Az intézmény kezdetben négy, majd 7–8 fizetett munkatárssal dolgozott: az

⁴⁰ SCHNELL, 1933. 8.

⁴¹ Lásd WESZELY, 1983. 67–75.

⁴² MÉREI, 1967. 141–142.

⁴³ Lásd még KÖTE, 1982. 390–403.

elméleti (általános lélektani) szakosztály az oktatás demonstrálásához adott segítséget, a pedagógiai-lélektani szakosztály pedig a fővárosi tanintézetek tanulóinak vizsgálatát volt hivatva elvégezni. Maga a pályaválasztási tanácsadás a pszichotechnikai szakosztály kebelén belül működött; sajátossága, hogy nem a munkához keresett alkalmas egyéneket, hanem a diák egyéniségéből kiindulva, képességeit megvizsgálva igyekezett számára megfelelő munkát ajánlani.⁴⁴

„Nagy László következetesen megmaradt a gyermektanulmányozás módszerei mellett, de annak tartalmát, pszichológiai, elméleti háttérét állandóan fejlesztette, módosította, így jutott el a kvantitatív adatokat nyújtó pszicho-mechanikai profiltól és a minőségi megfigyelésekből összeállítható 'lelki kép', a pszichogram megfogalmazásához és együttes alkalmazásuk hangsúlyozásához.”⁴⁵

Amikor Mérei Ferenc bekapcsolódik a hazai pszichológiai életbe, azt a Kiss György-féle korszakolást követve már a harmadik (1921–1942) korszaknak könyvelhetjük el: a Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratóriumot Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézetté alakították, melynek vezetője pedig 1926-tól a Ranschburg Pált igazgatói minőségben követő Schnell János volt. Mérei itt kezdi el pályafutását fizetés nélküli gyakornokként. A jól működő, tehát a pályakezdőknek is lehetőséget biztosító intézményi háttér híján egyértelműen egzisztenciális nehézségek elé kerül, ugyanakkor a pszichológia, különösen annak kísérleti részének háttérbe, a tudományos margóra való szorítása a presztízs, a megbecsültség érzésével sem örvendeztethette meg az ekkor huszonhat éves, friss diplomás Méreit. Ebben az időszakban életvezetésének anyagi háttérét elsősorban a francia nyelv oktatása tette ki, míg intellektuális értelemben a Schnell-féle Gyermeklélektani Intézet kutatásaiban vett részt (ezen belül is elsősorban ennek nevelési és pályaválasztási tanácsadójában⁴⁶), s itteni munkáiból 1934 és 1939 között összesen 15 közleményt publikált a *Gyermeknevelés*, a *Gyermekvédelem*, a *Jövő Útjain* és az *Iskola és Egészség* című folyóiratokban.

Azok a személyek, s megítélésem szerint Mérei Ferenc hangsúlyosan közéjük tartozott, akik beállítódásuk, ideológiai platformjuk következményeképpen valamilyen társadalom- és jövőformáló közegnek gondolták el a tudományt, szükség-szerűen nyitottak a gyermektanulmányozás anticipatív pedagógiai és pszichológiai karakterére. Persze ez korántsem volt szükségszerű, hiszen sem Ranschburgra, sem Schnellre nem volt jellemző. Torda Ágnes hívta fel a figyelmünket arra, hogy az 1890-es években Laufenauer Károly orvosként dolgozott a fogyatékosok iskolájában, ám Ranschburg rendre helyettesítette munkájában, majd át is vette e státuszt tőle.⁴⁷

„Itt és ekkor találkozott először fogyatékos gyermekekkel, elsősorban, mint orvos, hiszen a lélektani kutatások, ha el is kezdődtek, azok még az Elmekörtani tanszék ellátási körébe

⁴⁴ CSER, 1988. 116–121; KISS, 1984. 59–70.

⁴⁵ KISS, 1991. 86.

⁴⁶ MÉREI, 1937. 50.

⁴⁷ Lásd SCHAFFER, 1928. 1–10; PISZTORA, 1983. 193–209.

tartozó felnőttekre, betegekre és nem-betegekre terjedtek ki. Vagyis Ranschburg a gyermekellátásban mint orvos vett részt, nagyon korai évektől, messze megelőzve azokat a kutatásokat, melyek részére az ismertséget hozták.”⁴⁸

A gyermeki világ mint társas konstrukció: Mérei korai írásainak világgépe

A *Jövő Útjain* néven megjelenő folyóirat címválasztása kapcsán érdemes hangsúlyoznunk, hogy a gyermekek tanulmányozása ebben az értelemben nem volt kevesebb, mint várakozás, a jövő társadalmának jobbítására irányuló szándék, sőt program. Mérei Ferenc első tudományos közleménye, amely *A gyermekrajzok elemzése* címet viselte, *A Jövő Útjain* 1934. november–decemberi számában jelent meg. Arról ír, hogy a gyermeki rajzolás nem valamiféle rajzkészségnek a lenyomata, hanem az értelmi folyamat változásának, fejlődésének függvényében értelmezhető. Az értelem fejlődése 12–13 éves korban mennyiségileg lezárul, ezért van, hogy a felnőttek rajzai lényegesen nem különböznek az ilyen idős gyerekektől. Így a gyermekrajzok elemzése az értelmi szint fejlődésének elemzése is egyben.

„A realitás és az elképzelés a dolgok és a dolgok jelképezésére megalkotott absztrakt szimbólumok (nevek, számok, ábrázolások) egy és ugyanannak a materiális valóságnak elválaszthatatlan elemei a gyermeki gondolkodásban. Ebből a realitáshoz láncolt, durva analógiákkal teli világból indul el a gyermeki értelem fejlődése a valóság és a valóság-szimbólumok kettőssége által karakterizálható felnőtt intellektualitás felé. Ennek a fejlődési folyamatnak menetét, válságait, ugrásait tükrözik vissza a gyerekrajzok.”⁴⁹

Következő, a „csodagyerek” mibenlétét firtató írása néhány hónappal később az akkoriban induló *Gyermeknevelésben* látott napvilágot. Írása abból az általános tapasztalatból indul ki, miszerint sokan hajlamosak túlértékelni, vagy egyenesen csodagyereknek tartani a saját családban született gyermekeket. Mérei arra a következtetésre jut, hogy a tudományos, lélektani gondolkodás számára ezek a felülértékelt gyermekek elveszítik különlegességüket, hisz korábbi megítélésük mögött sokszor – az amúgy érthető – érzelmek működnek. Ez utóbbi – s talán ez a közlemény leginkább felvilágosító mozzanata – ugyancsak káros lehet, mivel hamis képzeteket kelt a gyermekben, melyet a későbbi teljesítménye rendre alul fog múlni. „A ‘csodagyerekek’ nagy része a gyermeklélektan mérlegére helyezve kétségtelenül elveszti ‘rendkívüliségét’, viszont megmenekül azoktól az illúzióktól, melyeket a túlértékelés hangoztatása kelt fel, s melyek képességeinek és vágyainak arányosságát megbontva esetleg későbbi boldogtalanságának alapjai lehetnek.”⁵⁰ Mérei ugyanakkor óva int az otthoni, dilettáns teszteléstől, s finoman, de határozottan szakemberhez irányítja a szülőket. Ugyanez a lapszám közölte le Mérei a gyermeki gyűjtéssel kapcsolatos

⁴⁸ Torda Ágnes szíves szóbeli közlése.

⁴⁹ MÉREI, 1934. 165. Ugyanitt publikálta (Harkai) Schiller Pál is *Pszichológiai diagnosztika a gyermekkorban* című tanulmányát. Vö. HARKAI SCHILLER, 1934. 172–175.

⁵⁰ MÉREI, 1935a. 30–32.

eredményeit; melynek újdonsága, hogy a szerző ebben a spontán cselekvésben a gyermeki intelligencia fejlődését, változását véli felfedezni. Konklúziója, hogy amennyiben az új pedagógiai módszerek hasznosítani tudják a gyűjtésben rejlő kíváncsiságot, érdeklődést és logikát, úgy hasznos eszköz válhat belőle, mivel a gyűjtés módszereinek, eljárásainak tudatos fejlesztésével, a kritériumok finomításával a gyermeki intelligenciát is fejlesztjük.⁵¹

A következő, mintegy másfél évvel később, de szintén a *Gyermeknevelés* hasábjain megjelent írása már valamivel idősebb, a 10–11. életév határán álló gyermekekre összpontosít, mégpedig az „országalapító” játék apropóján. Ez az életszakasz más szempontból hangsúlyos, másként gazdagabb: a sematikus, fekete-fehér világ finomodik, részleteiben jobban kidolgozottá válik, s ezáltal új színezetet, mélységet kap.

„Ekkor kezdődik az az átmeneti időszak, ami a gyerek értelmét az anyagi világ kategóriáitól a lelki világ tényezőivel való gazdagodásáig vezeti. Érzésvilágában már régen bent él a gyermek a szeretet és a gyűlölet, a gyöngédség és a durvaság, a szolidaritás és a káröröm nagy emócióiban, de az értelem eszközeivel majd csak a praepubertás korában illeszti be az érzelmi világnak ezeket az elemeit a maga fogalmi rendszerébe. A tárgyaktól az érzelmekig az értelmi megismerés útja a társadalmon át vezet. Eddig a gyermek élete színekkel, formákkal, méretekkel dolgozott, a pubertás előestéjének romantikus gyermekközösségeiben viszont már szimpátia és az antipátia szimbólumai között kell mozognia itéletének. Értelmi fejlődése tehát túlhalad a tárgyak világán és a társadalmi közösségek felfedezésére indul.”⁵²

Láthatjuk, hogy az ifjú Mérei nagyjából évente dolgoz ki egy-egy publikációt, melynek tárgyköre a gyermek világnézeti fejlődésében, s ezzel párhuzamosan, bár időben némileg később indulva a pályaválasztási tanácsadóban szerzett kutatási tapasztalataiból származik. 1937-ben két dolgozatot jegyez a lapban: félretéve most az időrendet, tematikai okokból az utóbb megjelent, s gyermeki világ feltérképezéséhez kötődő, s fiatalkori publikációk közül talán a legismertebb *A gombozó gyermeket* vegyük számba. Ebben Mérei megint csak egy új elemet, mégpedig a füzetvezetés jelenségét tárgyalja, mely kutatásai szerint a naiv történetiséget jelenti egy gyerek életében, amennyiben a füzet tartalma (a menetrendtől a rekordokon át futball-eredményekig, s majd később a versek is) kirajzolja a gyermeki értelem változását, s egyszersmind valamiféle rendszerességet, szabályosságot kölcsönöz neki.

„[A] gombozás ebben a korban [10-11 évesen] fontos motívuma lesz a gyermeki intellektus naiv történetiségének, amit elsősorban saját életének poszthisztórikus szemlélete jellemez. Ugyanekkor a gombozás jelenti a legfőbb társadalmi kapcsolatot is. Feltétlen jogforrás és az erkölcsök próbaköve. Csaló az, aki arrébb tolja a gombot lökés előtt, becsületes az, aki tiltakozás nélkül vallja be, hogy szabadrúgást vétett.”⁵³

⁵¹ MÉREI, 1935b. 55–57.

⁵² MÉREI, 1936. 76–78.

⁵³ MÉREI, 1937a. 132. Újra közölve MÉREI, 1989. 25–28.

A gombfocizás, merthogy erről van szó valójában, komplex tevékenység tehát a 10–12 éves gyermeknél. Az eredmények regisztrálása, visszakereshetősége a füzetben önnön történetiségével szembeníti őt, míg a játék menete, a szabályok betartásának társas igénye, valamint az ehhez viszonyuló egyéni magatartás a közösség normáit rögzíti, rutinizálja a gyermekben; abba az irányba befolyásolja, hogy „betartsa a maga alkotta és választott szabályokat, hogy ne csaljon, hogy tudjon gyűlölet nélkül veszíteni és elbizakodottság nélkül győzni”.⁵⁴

Az 1937-es év másik tudományos közleménye a pályaválasztás témaköréből merít; e tematika ettől az évtől tűnik fel Mérei Ferenc témái között, s közvetlen háttérét adja a fentebb már tárgyalt fizetés nélküli gyakornoki állása, amelyet a Schnell vezette intézetben töltött. A közlemény alapmotívuma a helyes választás megtalálása. Önmagában nem problémás, ha valaki nem akar továbbtanulni, a fő, hogy a szülő és gyermek összhangban legyen. Hosszasan érvel amellett, hogy ha a szülők nem akarják taníttatni a gyermeket, akkor polgári iskolába adják, de semmiképpen se gimnáziumba, mert a tanulmányok be nem fejezése, a kudarcélmény törést okozhat a gyerek önképében. Mérei megállapítása szerint a sikeres iskolai előmenetelhez a logikai készség, a koncentráció és a mély beállítottság szükségeltetik. „A 10. életév iskolaválasztásának tehát az anyagi, családi stb. szempontokon túl még három lényeges kritériuma van: az értelmi típus, az értelmi nível és az általános fejlettségi fok.”⁵⁵ Lényegében azt a következtetést vonja le, hogy polgári iskolába a konkrét beállítottságú, átlagos értelmű gyerek menjen, aki 14 éves korában be akarja fejezni a tanulást, míg gimnáziumi előmenetelre az javallott, aki az elvont, fogalmi gondolkodásra alkalmas, átlag feletti értelmű és logikai fegyelemre hajló gyerek, továbbá aki előreláthatólag minimum 18 éves koráig tanulni akar. Az 1938-as évben tulajdonképpen egy, a játékos tanulást segítő számlálótábláról tesz közzé rövidebb ismertetést a *Gyermeknevelés* hasábjain, illetve az *Iskola és Egészség* nevű lapban eddigi talán leghosszabb és – tudományos apparátusát tekintve – legalaposabb tanulmányát publikálja. Témája az intelligencia mérésének a pályaválasztási tanácsadásban betöltött szerepe.⁵⁶

A közlemény voltaképpen elméleti jellegű, amennyiben elsősorban, bár nem kizárólag a Méreire nagy hatást tévő francia iskolapszichológia teljesítményét igyekszik bemutatni. Expozíciója Binet intelligencia-felfogását bírálja, illetve Rossolimo újítását vázolja; utóbbi már nem csak mennyiségileg megragadható jószágként érti az intelligenciát, hanem kvalitatív módon is vizsgálja azt. Képességeket különböztet meg, s a teszteredmények alapján kirajzolódó görbét pszichológiai profilnak nevezi, ám a pontszám itt kevésbé lényeges, mint a kirajzolódó alakzat, forma. Ezt maga Binet, majd Piaget és Claparède is bírálták, s az intelligencia kvalitásait vizsgálva típusokat alkottak (objektív, szubjektív, intellektuális, felületes). Az intelligencia, az értelem azért a pályaválasztási tanácsadásban kapott döntő szerepet, mert itt merült fel az aggály, hogy

„bizonyos munkafolyamatoknál olyan egyének is kitűnő eredményeket érhetnek el, akik a képessévizsgálatnál feltűnően gyenge teljesítményt nyújtottak. Ennek a jelenségnek

⁵⁴ MÉREI, 1937a. 134.

⁵⁵ MÉREI, 1937b.

⁵⁶ MÉREI, 1938a. 81. és MÉREI, 1938b. 127–140.

a magyarázatát igen sok esetben csak mélypszichológiai interpretációval találhatnánk meg. Vannak azonban olyan esetek, amikor a magyarázat inkább az értelmi beállítottság természetéből fakad."⁵⁷

Az első ilyen konstellációs vizsgálat Thorndike-tól származik, aki minden momentumban három tényezőt látott: gyorsaság, szélesség, mélység, ám kutatásai során Méreiék négy lehetőséget találtak az értelem minőségi meghatározására.

„Kettő ezek közül az értelem egészére vonatkozik és részben a szélesség, gyorsaság vagy mélység, részben a megértés, találmányosság vagy a kritika predominanciája szerint definiálja az értelmi konstellációt. A harmadik megkülönböztetés a felfogásmód vizsgálatából származik és vizuális, auditív és motorikus beállítottságot különböztet meg. Végül egy negyedik differenciálási próbálkozás nyomán logikus, verbális, numerikus, vagy általános intelligenciákról beszélhetünk a kifejezésmód szempontjából."⁵⁸

Ezek a különbségtételek azonban csak akkor érnek valamit, ha nem a tanácsadó intuícióján, hanem standardizált tesztvizsgálatok nyomán alakulnak ki; Piéron készített is ilyen profilt, melyben elsősorban a megértés, találmányosság, kritika szempontjai szerint csoportosította a teszteredményeket.

Az értelmi konstelláció minősége azonban nemcsak pszichológiai profilon való ábrázolással mutatható ki. Mérei talán itt említi meg először a Rorschach-tesztet, melyben nem az a kérdés, mit lát a gyermek, hanem az, hogy hogyan; egy jegyzetben utal rá, hogy a Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézetben már folynak kutatások ezzel kapcsolatban. A pályaválasztás vonatkozásában, mint Mérei később kifejti, az ún. villamosjegy-tesztet alkalmazták, mellyel elsősorban az irodai munkára való alkalmasságot tesztelték. A Rorschach-hal kapcsolatban megjegyzi, hogy

„az értelmi konstelláció szempontjából a módszer döntő jelentősége abban rejlik, hogy sok esetben megmutatja a tisztán értelmi elemek összefüggését az egyéniséggel és az élmények hatásával. A tesztek rideg teljesítménymérése és extrospektív magatartás-megfigyelései mellett a Rorschach-módszer gyakran megmutatja, hogy az értelmi operációkon s a működésben lévő képességeken túl milyen gátló vagy buzdító tényezők javították vagy hátráltatták az intelligencia és képesség-vizsgálat eredményét."⁵⁹

Összességében a közleményben három lehetőséget elemzett a pályaválasztási tanácsadás és az intelligencia minőségi értékelésére, úgymint, először, a pszichológiai profil elemeinek csoportosítása kvalitatív szempontok szerint és az így nyert csoportok normatív értékelése, másodsor globális vizsgálat Rorschach-módszerrel, különös tekintettel az értelmi mechanizmusra, valamint harmadszor csak kvalitatív értékkel bíró egyes próbák használata normától független interpretációval. Megjegyzi ugyanakkor, hogy a három lehetőség természetesen

⁵⁷ MÉREI, 1938b. 130.

⁵⁸ MÉREI, 1938b. 133.

⁵⁹ MÉREI, 1938b. 138.

leghatékonyabban együttesen használható. „Az első kettő elengedhetetlennek látszik minden olyan foglalkozásnál, melynél az intelligencia minimális követelményeken túl is vizsgálendő. Felhasználásuknak azonban sine qua non feltétele a pályaelemzések ilyen irányú kiterjesztése és a minőségi fogalmak tisztázása a professzológia területén.”⁶⁰

1939-ben összesen öt közleményt jegyez: az első a *Gyermeknevelésben* látott napvilágot, míg a további négy *A Jövő Útjain* utolsó számában jelent meg. Az átképzés és a pályaválasztás dilemmáival foglalkozó írás expozíciójában arról beszél Mérei, hogy utóbbi, mely a valóságból táplálkozik, igen kevés elméleti kötöttséggel rendelkezik. Ez a rugalmasság, tapasztalathoz igazodás azonban opportunizmushoz vezethet és a tudományos perspektíva elvesztésével járhat, ezért fontos mégis a lélektani, tudományos háttér. Voltaképpen összefoglaló jellegű, hosszabb írás ez, mely a serdülők pályaválasztási tapasztalatait összeveti a felnőttek professzionális átrétegződésének gondoljaival. Az elsőt nehezebbnek véli Mérei, mivel ott szélesebb a skála, a felnőtteknél pedig több a korlát, így szűkebb a választási tér. Megnehezíti természetesen mindkét esetet a külső valóság elvárásrendszere is, mivel egy tanácsadónak tisztában kellene lennie, hogy milyenek a munkapiaci körülmények, milyen típusú munkát és hol keresnek, s az mennyire jövedelmező. Az elméleti magabiztosság és a gyakorlati tájékozottság így egyaránt nélkülözhetetlen a pályaválasztási tanácsadás területén.⁶¹

A gyermek: egyéni különbségek és társas meghatározottságok keresztveződése

A Jövő Útjain utolsó kiadott számában megjelent írásai jellegüket tekintve különművek. A folyóirat élén két szakmai beszámolót olvashatunk: az elsőt Mérei Ferenc, a másodikat Szondi Lipót jegyzi, s ez a tény szakmai szempontból talán nem lényegtelen információ.⁶² Mérei beszámolója a gyakorlati pszichológiai munkára összpontosít, s ezen belül is különösen a diagnosztikai módszerekre. Ennek kebelén belül, Schnell égisze alatt elindult egy kazuisztika gyűjtése, amely a Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadóba kerülő esetek rendszerezéséből és ismertetéséből áll, s melynek célja egy olyan esettan kidolgozása, melynek anyaga a gyakorlati pszichológia és a pszichiátria határán áll.

„Ilyen kazuisztika fontosságát és szükségességét már maga Schnell is felvetette korábban. Másik nagyobb munkája az Intézetnek egy tesztsorozat kidolgozása, amely a Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadóba kerülő gyermekek általános intelligencia vizsgálatának a „próbáit” tartalmazza. Az Intézet a külföldön bevált Huth-tesztek magyarra való átültetését és a magyar iskolás gyermekek teljesítményátlagának kiszámítását végzi el. A feladatokra kerülő, összesen 17 próbát 4 fiú és 3 leánygimnáziumban, kb. 4200 gyermeknek ejtették meg. A sokrétű munkán belül „Mérei Ferenc a rangsorolt teszteredmények

⁶⁰ MÉREI, 1938b. 140.

⁶¹ MÉREI, 1939a. 2–6.

⁶² M[ÉREI], 1939b. 2–3; SZONDI, 1939. 3–5.

és az iskolai osztályzatok koincideneciájának egyszerű kiszámíthatóságára nézve végzett kutatásokat. Számításai kiadásra készen állnak.”⁶³

Mint kiemeli, a tesztek kiértékelése komoly statisztikai és matematikai problémát kellett megoldani, így a kísérleti jellegre való törekvés mellett nagy hangsúlyt fektetett Mérei az egzaktásra. Ám a kvantitatív feldolgozást kiegészítik kvalitatív módszerekkel is, amennyiben a diagnosztika terén továbbá olyan eljárásokkal kísérleteznek, melyek

„a teszt módszer teljesítményjellegétől eltérően: ösztön és érzelem determinálta reakciókat váltanak ki. Ezeknek minőségi regisztrálására alapul az interpretáció. Ilyen irányban folytat dr. Molnár Imre a Szondi-féle ösztöndiagnosztikai teszttel kutatómunkát. A Rorschach-féle eljárással közel 500 vizsgálat készült, gyermekeken a 8. életévtől kezdve, serdülőknél és felnőtteken. A vizsgálatok célja, különösen a Rorschach által elkészített táblák sajátos felszólító jellegének kutatása és az ezekre alapuló interpretáció. Ugyanehhez a munkához kapcsolódik az olyan kísérletsorozat, amely ismeretlen szavak affektív színezetének determináltságát vizsgálja. Ez a kísérlet eddig kb. 200 személyen készült el. E két munkán, amely egy affektus-pszichológiai kutatás kiindulópontját képezi, Mérei Ferenc, dr. Gleimann Anna és Dalik Ilona dolgoznak.”⁶⁴

Ha összevetjük Mérei Ferenc szakmai szocializációját az általa szintén mesterének tekintett Szondi Lipóttal, akkor ugyancsak tanulságos eredményeket kapunk. Szondi ebben az időben még úgynevezett házassági kataszterek felvételét javasolta, melynek lényege az lett volna, hogy az öröklés során vélelmezhető devianciás jegyeket a szülők adják tovább. Vagyis Szondi még mindig hitt a biológiai átörökítés társadalmi vonatkozásaiban. Ezzel szemben a Szondinál tizenhét évvel fiatalabb, gyökeresen más szocializációval és előtanulmányokkal bíró Méreinel egyrészt ilyen típusú, minőségű (mára meghaladott, biológiai alapú) társadalomformáló hevület sohasem bukkan fel, melyet egyértelműen társadalomtudományos érdeklődése miatt kerülhetett el. Másrészt pedig az ifjú pszichológus Schnell égisze alatt, a kísérleti pszichológia *praxisa* révén elkezdte finomítani, árnyalni nyers marxizmusát, s már nem úgy tekint a „gyermekre, mint fehér lapra, melyre a társadalom írja fel a mondanivalót”, hanem a kiscsoportos kutatásban felismerte a *fiziológiai* meghatározottságokat.⁶⁵

Ebben azonban nem politikai nézeteiből vagy ideológiai hitvallásából való kiábrándulást kell látnunk (Mérei ekkoriban is részt vett a munkásmozgalomban), hanem a durkheimista szociológiától való távolodást; utóbbit remekül előkészítette az a nyers, felületlen olvasmányélményekből táplálkozó marxizmus, melyet még a Munka-kör forrásvidékén szedett magára. Durkheim szörványos és gyenge magyarországi fogadtatása mellett, a párizsi évek *nélkül* ilyen erős, a társas, társadalmi viszonyok primátusát hirdető szociologizmus elképzelhetetlen lett volna.⁶⁶

⁶³ MÉREI, 1939b. 3.

⁶⁴ MÉREI, 1939b. 3.

⁶⁵ Lásd GYÖRI, 1977. 630.

⁶⁶ NÉMEDI, 2007. 149–174.

„Egy tudománytörténeti pillanatban úgy látszott, hogy Durkheim módszere a további rétegbontással megoldotta [...] a kérdést. De kiderült, hogy bármennyire szűkíték egy csoportot, az szociálpszichológiai nézőpontból sohasem lesz homogén. S így ezzel az eljárással nem felelhetek arra a kérdésre, hogy a szórásban (!) egyénileg ki hová kerül. A szociológia számára ez a szórás lehet véletlenszerű, de a pszichológiának, főként, ha fejlődési és társas szempontú, erre a kérdésre kell felelnie.”⁶⁷

Mérei tehát – akarva, akaratlanul – ennek a durkheimista szociologizmusnak a kritikáját adja magyarországi tudományos beilleszkedése során, amennyiben szisztematikus kísérleti pszichológiai és pályaválasztási tanácsadó munkájában felismeri és alkalmazza a fiziológiai meghatározottságokat; nem a lélektan területén dolgozó szociológus, hanem valódi pszichológussá válik, mert ráébred, és választ keres azokra az *egyéni* kérdésekre, melyekre a szociológiai definíció szerint nem lehet képes és alkalmas.

Ahhoz, hogy ezt az igen komoly, elmélyedt olvasást és sok-sok kutatási energiát igénylő fordulatot a maga jelentőségében értsük meg, némileg előre kell szaladnunk, s szemügyre kell vennünk két önálló, kismonográfia igényű munkáját, mely pszichológiai gondolkodása első szakaszának foglalatát adja: az 1942-ben megjelent *A pályaválasztás lélektana* és az 1945 októberében napvilágot látott *A gyermek világnézete* című munkát.⁶⁸

Mérei mindvégig hangsúlyozza, hogy a pályaválasztási tanácsadásban elengedhetetlenek a biztos elméleti háttérismeretek, melyek jól mozgósíthatóak a gyakorlatban; így ez a tevékenység maga a pragmatika, amennyiben a *„pragmatista gondolkodás számára az igazság kritériuma a gyakorlat és tudományhoz méltó tárgy egyedül a cselekvés, vagy a cselekvéshez vezető okoskodás”*.⁶⁹

A fentebb tárgyalt, az epikuroszi és demokritoszi hagyomány szembeállításának fényében módfelett érdekes, hogy a pragmatika hangsúlyozása mellett említést tesz a pszichoanalízisről is. Nem vitatja létjogosultságát, de finom kritikával illeti, amennyiben azt mondja Mérei, hogy az művészi és tudományos teljesítmények létrejöttéről mondhat sokat, s Hermann Imre teljesítményére utalva úgy fogalmaz: *„tanulmányai, valószínűsítették, hogy a munka, és főképpen a szabadon választott munka kivételes lehetőséget nyújt az ösztöntörekvések szublimált érvényesítéséhez.”*⁷⁰ Ebben azonban hallgatólagosan az is benne van, hogy a művészi és a tudományos szférán kívül kevés mondandója lehet a mélylélektan az oktatás és a pályaválasztási tanácsadás területén. Nem meglepő módon Mérei Ferenc okfejtése hangsúlyosan a francia iskolapszichológia teljesítményére épít, amennyiben így fogalmaz:

„A karteziánus örökségen nevelkedett párizsi pszichológusok nem alkottak tapasztalataikból általános érvényű rendszert, mint a pszichoanalízis (amelynek ez sajnálatos hibaforrása). Eredményeik így nem annyira elvi, mint inkább gyakorlati területen indították el a standardizált tesztmódszer kritikáját. Binet, Fontegne, Claparède, Piéron, Wallon és

⁶⁷ PAPP, 1969. 77.

⁶⁸ MÉREI, 1939a. 48; MÉREI, 1945. 119. Mérei 1942 és 1945 között munkaszolgálatosként a keleti fronton volt, bővebben K. HORVÁTH, 2005. 97–123.

⁶⁹ MÉREI, 1942. 29.

⁷⁰ MÉREI, 1942. 34.

tanítványaik vizsgálatai mutatták meg, hogy a teljesítmények mögött nem rejlenek izolálható, mesterségesen megteremtett vizsgálati helyzetben minden külső és belső feltételtől függetlenül működésbe lépő képességek, amint azt a lélek elemszerű elképzelését valló tesztelők hiszik. Másról van szó. Arról, hogy az ember nemcsak többet vagy kevesebbet, jobbat vagy rosszabbat teljesítő mennyiségileg meghatározható erőforrás, hanem elsősorban minőségek, jellegek hordozója. A lényeges tehát nem az, hogy sok vagy kevés, hogy kitűnő vagy gyenge, hanem, hogy ilyen vagy olyan. A mennyiség csak ott jön számításba, ahol a széles átlagövből való kiugrást jelzi, bármely irányba; de itt sem a nagysága miatt jelentős, hanem azért, mert egy más minőségű struktúra jele.”⁷¹

Egy példán illusztrálva: az, hogy valakinek nem jó a memóriája, önmagában semmitmondó jelenség, ha más minőségekkel nem írjuk körül. Ha találékony típusról van szó, akkor természetes élettani jelenségnek tartja Mérei a gyengébb emlékezeti képességeket, ha viszont megértő, de egyben rossz a memóriával rendelkezik az illető, akkor az egy struktúrába nem illő, alakzat-ellenes tünet. Ezt a kvalitatív eszmét vezették be a fenti franciák, s ezt ötvözi a teszt módszer alapvetően kvantitatív szemléletével.

Szondi apródja?

Mester-tanítványi konfigurációk az Anker-közi szemináriumokon

Ugyancsak érdekes, hogy kis kötete végén Mérei megemlíti Szondi sorsanalitikus mélylélektanát is, mely az egész emberi sorsot ösztön-megnyilvánulások és külvilági hatások szövődményének tekinti, ám hozzáteszi, hogy a kísérleti munka és az adatgyűjtés még folyamatban van. Nem tárgyalhatjuk itt részletesen, de tény, hogy Mérei ekkoriban már látogatja Szondi Lipót Anker-közi házi szemináriumait. Szondi sorsanalitikus, erősen az orvostudománytól formált, genetikai alapon nyugvó mélylélektani személyiségelmélete, *elvben* – vagyis szocializációjának és egyetemi pályafutásának fényében – ugyancsak idegen kellett, hogy legyen az ifjú pszichológus világképétől. Igaz, mint ahogyan rámutattunk, hogy a kísérleti pszichológiai praxis révén távolodik nyers szociologizmustól, ám még ennek ismeretében is némileg különösnek tűnik ez a találkozás. Mit láthatunk, mit sejtünk benne? Hogyan magyarázható e két ellentétes beállítódású ember együttműködése? Vajon mit remélt tanulni Mérei Szonditól?

Röviden úgy lehetne erre válaszolni, hogy Mérei számára Szondi nem annyira szakmai-intellektuális szempontból volt mester, hanem inkább Szondi testesítette meg számára a *performatív gondolkodást*. A Forgács Péter készítette portréfilmben így fogalmaz Mérei: „*varázslat alatt voltam. Úgy varázsolt el engem Szondi, mint ahogy Wallon öt évvel vagy tíz évvel azelőtt.*”⁷² Ezen belül is Méreit a statisztikai egzaktaságra, vagyis a kísérleti jelleg vonzotta leginkább Szondiban:

⁷¹ MÉREI, 1942. 35.

⁷² FORGÁCS, 1987. E részlet nyomtatva FORGÁCS, 1988. 13–16. Itt: 14.

„sokat jelentett! Szondinál tanultam meg a nagy kiterjedésű kutatómunka módszerét, a feldolgozás technikáját, a statisztikai apparátus alkalmazását. Tőle tanultam a pszichopatológia alapjait, és ami a legfontosabb: a pszichoterápiát. Szondi volt az analitikusom. Ő hallgatott végig, és ő elemezte ebben a hosszú sorsanalitikus önismereti gyakorlatban az álmainkat, vágyainkat, fantáziáinkat.”⁷³

Érdekes, hogy ebben az interjúban előbb úgy fogalmaz Mérei Szondi szemlélete kapcsán, hogy „öröklés-lélektani gondolatmenetét [...] teljesen magamévá tettem”, míg pár sorral feljebb úgy, hogy „hálámat és ambivalenciámat máig őrzöm iránta”.⁷⁴

Kézenfekvő lenne olyképpen érteni e sorokat, hogy Mérei eltávolodott a szociologizmustól, s felfedezte a társas ember biológikumát és pszichikumát, s ebben a szemléletváltásban döntő hatással volt rá („teljesen magamévá tettem”) Szondi Lipót ösztöndiagnosztikai módszere. De ha így van, a hála mellett miért áll ambivalencia?⁷⁵ Nehezen tudnánk erre a kérdésre válaszolni, ha nem állnának rendelkezésünkre korabeli dokumentumként azok a közlemények, melyek Mérei akkori (s nem az utókor mindentudó perspektívájából rögzített) szemléletét rögzíti.

Nos, az ifjú pszichológus közleményeiben 1939 előtt egyáltalán nem találjuk meg sem Szondi nevét, sem módszerének bármilyen lenyomatát, részletesebben pedig a fentebb már idézett beszámolójában tér ki Szondi módszerére. Itt azt mondja, hogy dr. Molnár Imre használja e metódust kutatásai során, míg ő Gleimann Annával és Dalik Ilonával az oldalán a Rorschach-féle eljárással egy affektus-pszichológiai kutatás kiindulópontját dolgozzák ki.⁷⁶ A pályaválasztás lélektanában, mint fentebb utaltunk rá, szintén lehetőségként merül fel Szondi módszere, ám elvégzett és kiértékelt kísérletről nem számol be.

Könnyen lehet, hogy 1938 és 1942 között, amíg Szondi körét látogatta, valóban nagy hatással volt rá ez a hangsúlyosan természettudományos alapozású szemlélet, ám a rendelkezésünkre álló szövegdokumentumok alapján ebből vajmi keveset épített be nézeteibe. De akkor miért állítja 1977-ben az idézett beszélgetésben, hogy teljesen magáévá tette az öröklés-lélektani gondolatmenetet, ha ebből szinte semmi sem látszik a korabeli munkáin? A Szondi-szemlélet hiánya különösen akkor szembeszökő, ha összevetjük Mérei ebben az időszakban született írásait egy „igazi” Szondi-tanítvány, Benedek István 1943-ban megjelent monográfiájával, az *Ösztön és bűnözéssel*. A gyermekkori bűnözés lélektana orvosok, jogászok, nevelők és a művelt nagyközönség számára című művével.⁷⁷ Kiemelnénk, hogy szándékosan nem Szonditól magától választottunk egy jellegzetes művet, mivel a tanítványi szemszög logikájára vagyunk kíváncsiak, s nem arra, hogy a mester heurisztikus gondolkodása maga hogyan működik; az érdekel minket, miképpen emeli át Szondi gondolkodását egy tanítvány.⁷⁸

⁷³ GYÓRI, 1977. 633.

⁷⁴ GYÓRI, 1977. 631, 632. (Kiemelés a szerzőtől.)

⁷⁵ Erre a több, adott esetben egymást kizáró hagyományúságra Pléh Csaba is utal egy tanulmányában. (PLÉH, 1998. 77.)

⁷⁶ MÉREI, 1939b. 3.

⁷⁷ BENEDEK, 1943.

⁷⁸ Szondi saját orvosi és társadalomformáló credójára lásd SZONDI, 1935a. 1–8; NOSZLOPI, (1947); LEGRAND, 1978., valamint újabban HARGITAI, 2008. különösen 11–25.

Benedek Szondi haláláig hű tanítvány volt; ebben a dolgozatában módszeres következetességgel érvényesíti mestere ösztöndiagnosztikai szemléletét, s így kapcsolatot teremt a gyermekkori bűnözés egyes válfajai és a lelki beállítottság, típusosság között. Így alakul ki az epileptoid-infantilis csavargó és tolvaj képe az indulati bűnöző kategóriában vagy a játékos csavargó és tolvaj fogalma a játékos bűnöző fogalma alatt. Azok a családta-kutatások, melyeket az ösztöndiagnosztika képviselői elvégeztek épp azt a célt szolgálták, hogy az örökletesség elvét (ti. a bűnözésre hajlamosító ösztönét) helyes terápiával gyógyítani lehessen;⁷⁹ mint Benedek leszögezi, „nem a bűnözés öröklődik, hanem az az ösztönalkat, amely esetleg bűnözővé tesz”.⁸⁰

Vegyük észre, hogy ez már nem a biológiai determinizmus kivetítése a társadalmi szférára, hanem a kettő egy sajátosan újragondolt változata; a biológikum *hajlamosít*, de nem determinál – itt hangsúlyosan visszaköszön Szondi „családi tudattalan” által befolyásolt választások sorsformáló ereje. Amennyiben jó esélye van annak, hogy a bűnöző ösztönalkat átadódik a gyermeknek is, úgy azt csírájában, vagyis a gyermekkorban kell terápiával gyógyítani. Ebben a megszorított értelemben, a gyógyítás nem más ennek az időszaknak a kontextusában, mint – Norbert Elias nagyjából ebben az időben kikristályosodó fogalmi apparátusa felől szemlélve – civilizatorikus eszköz, mely biztosítani hivatott a társadalmi ellenőrzés fennhatóságát a természeti törvények áradása felett.⁸¹ A természettudomány így funkcionálissá, szociális orvostudománnyá válik, amennyiben a társadalom formálására, jobbitására szolgál.

Benedekék száz bűnöző családján elvégzett vizsgálat alapján 24 típusba (szociál-abnormitás, szexuál-abnormitás, iszákosság, vérbaj, serdülésselmebaj [szizofrénia] stb.) rendezték a mintát, s ehhez rendelték hozzá táblázat formájában a bűnelkövetési típusokat (játékos-indulati, szereplési-kiélvezési, én-beteg). A rendezés szempontjait és a mintavételt maga Benedek is esetlegesnek nevezi. Mint megjegyezi, egy sor, a klasszikus örökléstan számára létfontosságú kutatást nem végeztek el, mivel a sorsanalitikus örökléskutatásnak az a célja, hogy „*felfogja azokat a szemaforjelzéseket, amelyek az ösztönök világából villannak fel az örökléstan révén. A sorsanalízis számára tehát a családban előforduló abnormis jelleg annyit jelent: ennek a tulajdonságnak a génje a probandusban is dinamikus erejű, vagy legalábbis az lehet.*”⁸² Itt lehet megjegyezni, hogy a monográfia előszavában dr. Szondi Lipót laboratórium-vezető után, R. Groák Vera, dr. Kozmutza Flóra és D. Kőrösy Zsuzsa gyógypedagógiai tanárnők mellett Benedek köszönetet mond Mérei Ferencnek is, mint aki a bűnözők kivizsgálásában segítségére volt. Kétségtelen, Mérei maga is kiemeli, hogy részt vett ilyen kutatásokban, ám mint a következőkben látni fogjuk, saját munkáiba *vajmi keveset* épített be e szemléletből.

Talán nem megyünk túl messzire a feltételezések területén, ha Mérei fenti, Szondi hatására vonatkozó közlésében nem szaktudományos megállapítást, mint inkább, egyfelől, biográfiai közlést, másfelől etikai-politikai tartózkodást látunk.

⁷⁹ SZONDI, 1935b.

⁸⁰ BENEDEK, 1943. 222.

⁸¹ ELIAS, (1939). különösen 101–116.

⁸² BENEDEK, 1943. 225.

Az életrajzi szint a fentebb már említett gondolkodói performativitással kapcsolható össze, míg az etikai, politikai tartózkodást egy magyarul csak halála után megjelent beszélgetésben fejt ki; mind a freudi pszichoanalízis, mind a Szondi-féle sorsanalízis iránt kétellyel élt, mely gyanú éppenséggel az ösztönös jelleg a társas feletti primátusában kristályosodott ki.

„Szívesen fordulnék szembe [a freudizmus] tanításaival: nem fogadom azt el, hogy az agresszióknak ösztönös gyökere lehet, semmiképpen nem fogadom el a halálösztön feltevését; nem értek egyet a familializmussal [...], sem a kultúra eredetének magyarozatával, különösen nem értek egyet a freudi iskolák dogmatizmusával [...]. Mindezt nem írtam meg. Előreláthatólag nem is fogom. Magyarországon a pszichoanalízist a mai napig [1980-ban készült az interjú!] rosszállás övezi.”⁸³

Az ekkor már idős pszichológus arra futtatja ki gondolatmenetét, hogy a pszichoanalízissel szembeni fenntartásait akkor tenné közzé, ha kritikája szaktudományos közegbe érkezne; mivel ez a helyzet nem állt fenn akkor, így sosem fogalmazta meg nyilvánosság előtt, mert nem akart azokkal együtt szerepelni, akik 1948 körül áltudományos érvekkel és eszközökkel támadták és számolták fel a magyarországi pszichoanalízist.⁸⁴ Mérei tehát évtizedekkel később Szondi személyéhez – de nem az ösztöndiagnosztikához – köti tudományos nézetrendszere félfordulatát, noha az már korábbi írásaiban is kimutatható volt; feltehetően az analízis ténye és a magánszemináriumok meghatározó élménye volt az, amely Méreire tartós benyomást tett – a személyben megtestesülő performatív gondolkodás, de nem maga a Szondi-féle szellemtudományos szemlélet.

1945: a neveléstudomány felé A gyermek világnézete mint összegzés

Mint fentebb utaltunk rá, *A gyermek világnézete* című, közvetlenül a háború után megjelent kismonográfiája még szorosan ehhez a korszakhoz tartozik, tartalmának szemléleti kidolgozása aligha oldható el párizsi hazatérését követő fejlődési ívtől.⁸⁵ Másképpen fogalmazva azt is mondhatnánk, hogy a Párizsból hazahozott társas szemlélet megmarad, de kiegészül, elmélyül a kísérleti pszichológia tapasztalata és az ehhez kapcsolódó olvasmányélmények hatásától – ha Mérei korabeli publikált tudományos szövegeit *dokumentumként* kezeljük, akkor azt kell ez alapján

⁸³ HERNÁDI, 1987. 594. (Betoldások a szerzőtől.)

⁸⁴ „Azt, hogy emberi dolgokban az ösztön-modell alkalmazását hibásnak tartom, s a társas modellt vélem helytállónak, ezt majd megírom akkor, ha a pszichoanalízisről és az ösztön-modell kérdéséről nyíltabb, előítélet-mentesebb lesz a párbeszéd, s mind a pszichoanalitikusoknak, mind a szociálpszichológusoknak magyar nyelvű folyóiratai lesznek, amelyek Budapesten jelennek meg.” HERNÁDI, 1987. 594.

⁸⁵ Az 1948-as *Gyermektanulmány*, mely tematikailag folytatja a pedológia, a gyermektanulmányozás korábban tárgyalt tematikáját, már annyi új kutatási anyagot és részletesen kidolgozott felismerést tartalmaz, hogy inkább kapcsolható Mérei 1945 utáni, a Székesfővárosi Neveléstudományi Intézetének Lélektani Intézetének élén eltöltött – ugyancsak szorgos – évekhöz, így annál a korszaknál tárgyalkjuk részletesebben.

mondanunk, hogy hőse nem Szondi Lipót, hanem Jean Piaget volt. Mérei önéletrajzi közléseiben helyet, említést kap ugyan Piaget, de súlya, jelentősége messze elmarad Henri Wallonétól vagy Szondiétól. Ha azonban megnézzük Méreinek az ebben az időszakban készített tudományos teljesítményét, azt látjuk, hogy jóval gyakrabban idézi, használja, hivatkozza a svájci pszichológust, mint egykori mesterét. *A gyermek világnézetében* ez az arány 5:1, míg a terjedelmesebb *Gyermektanulmányban* 11:2, szintúgy Piaget javára. Biográfiai értelemben ebben is a *személyesség* hatását érzékeljük; Mérei számára mindig is fontos volt a személyes kontaktus és az együttesség, s ez interjúhelyzetben többnyire felülírta a tudományos hatást, befolyást, mint ezt Szondi kapcsán is megállapítottuk. Persze voltak közvetlen tanítványai Piaget-nek, Kiss Tihamér és Binét Ágnes, akikkel Mérei kapcsolatban állt; utóbbi közlése szerint 1940–1941 környékére datálódik az ismeretségük,⁸⁶ bár – mint már kifejtettük – Mérei korábban is ismerte a svájci pszichológus munkáit.

Jean Piaget munkásságának magyarországi hatását elemezve, némileg meglepő módon, Balogh Tibor olyképpen fogalmaz, hogy *A gyermek világnézete* az a mű, mely a korszakban a legteljesebb módon mutatja a svájci lélektani iskola gyermekkel kapcsolatos nézeteit.⁸⁷ Megítélésem szerint *A gyermek világnézete* összefoglaló munka, lezárja Mérei Ferenc első kutatói korszakát és átvezet az 1945 és 1948 közötti munkáihoz, ahol egyre erősebb a gyermeki világ elemzésének tudatos összekapcsolása a neveléssel, valamint az iskola problémájával.⁸⁸ *A gyermek világnézete* című munkájával egy Wallon és Szondi közvetlen közeléből érkező magyar pszichológus válik a Piaget-recepció hazai modelljévé. A gyermeki világ sajátos, autonóm belső logikáját finoman feltáró Mérei-szöveg rámutat arra, kísérletek bizonyítják, hogy a gyermek ítéletei, okfejtései a valóság különös minőségű átélésében, tapasztalatában rejlenek. A felnőttek és a gyermekek világa között megjelenő különbség nem mennyiségi, de minőségi természetű.

„A gyerekek világa nem abban különbözik a felnőttek világától, hogy méretei kisebbek, határai szűkebbek, lehetőségei zártabbak. Nem abban, hogy kevesebb, gyengébb, vagy tudatlanabb, hanem abban, hogy szerkezetében, törvényszerűségeiben más. A különbség nem mennyiségi, hanem minőségi. A gyermek világa nem hiányos felnőtt világ, élete nem hézagos felnőtt élet: önkörében teljes világ ez és csorbítatlan egésznek alkot, sajátos törvényszerűségekkel és sajátos valóságokkal. A gyermek minden cselekedete csak ebben a valóságban érthető meg. Eredményes csak az a nevelési befolyás lehet, amely számol a gyermeki világgal, mint sajátos realitással. A felvilágosodás korának társadalombölcselei vetették fel ezt a gondolatot, ami ott lappangott a múlt század minden haladó szellemű pedagógiai áramlata mögött.”⁸⁹

⁸⁶ Nem feladni, nem abbahagyni, hanem csinálni, V. Binét Ágnes emlékezése és Interjú Kiss Tihamérral.

⁸⁷ BALOGH, 1982. 74. E kötet megjelenésekor az aligha volt meglepő, hiszen a szimbólumképzésről írt művét épp Mérei fordította és előszavazta, de korántsem volt magától értetődő ez 1945 környékén. Lásd PIAGET, 1978.

⁸⁸ Mérei épp ekkor, 1945. október 17-től alkalmazza a Székesfővárosi Neveléstudományi Intézet, melynek kebelén belül azóta klasszikussá vált, társas alapú gyermeklélektani kísérleteit elvégzi. (BFL, VIII.761 9. doboz, 92.485/1945 – VII.: A Neveléstudományi Intézet személyi beosztása.) Az itt végzett kutatásai közül a legismertebb MÉREI, 1947.

⁸⁹ MÉREI, 1945. 6. Értékeléséhez lásd KEMÉNY, 1946. 306–307.

A gyermeki világ lényegévé, legfőbb vonásává és belső logikájához vezető úttá lényegül a játék praxisa, melyet nem valamilyen különálló cselekvésként értelmez Mérei, hanem olyasminek, mely minden tevékenységét átszövi, jellemzi. „A játék nem ok, nem cél, nem eszköz, hanem maga a gyermeki cselekvés.”⁹⁰ A gyermek, mint fentebb rámutattunk, egyfelől *an sich* tudományos tárgy lesz, mely a pszichológia és a pedagógia érdeklődésének középpontjában, kereszteződésében helyezkedik el, másfelől azonban, s ezt is tárgyaltuk már, a tudományos kutatás ebbéli tevékenysége mindig valamiféle társadalomjobbító, -formáló teleológiát kap. Vagy a deviancia biológiai alapú szűrésére (családfa-kutatások, egészségügyi kataszter) alapozza ezt, vagy a felnőtt-lét megalapozó előzményének tekintett gyermekkor minőségi megértésére és formálására törekszik.

Nem kell már külön mondanunk, hogy Mérei Ferenc tudományos alapállása a második típushoz húzott, s így a gyermek vizsgálatának szentelt energiáiban bújt meg a nevelés eszméjének eszménye. A korszerű nevelés leglényegesebb eleme tehát a gyermeki világ tiszteletben tartása; ha nem értjük meg annak sajátosságát, belső logikáját, úgy a nevelés *idomítássá* válik. A gondolatmenet idáig voltaképpen a családi és oktatási szférát, vagyis azt a mikro-milőt érintette, amely a gyermek legközvetlenebb színtereit jelenti, ám Mérei nem áll itt meg. Okfejtését oda futtatja ki, hogy a közösségi, nevelési, normaképzési szint az az elsődleges szintér, mely a gyermeket akaratlanul is megtanítja a körülötte lévő absztrakt fogalom: a társadalom szabályaira.

A gyermeki világ tiszteletében és megértő formálásában *demokratikus* garanciákat lát: amit kiskorában közösségi szinten megtanul a gyermek, azt felnőttként komplexebb, társadalmi-politikai szinten alkalmazni, sőt kamatoztatni fogja. Így válik a gyermektanulmányozás „a demokrácia alapelveinek, lényegének neveléstani vetülete”-vé, s a gyermekkorban kialakult világnézeti normák akkor képesek finomodni, differenciáltabbá válni, ha maga a társadalom is demokratikus berendezkedésű és kultúrájú.⁹¹ A kis kötet egyes fejezetei végigveszik azokat a problémákat, melyeket Mérei a folyóiratokban megjelent publikációiban is feszegetett. Ilyen a gyermek erkölcsi normáinak kialakulása és – a mesék szimbolikus világa révén való – rögzülése, mely utóbb a jó-rossz fogalompár hajlékony alkalmazásában ölt testet. Vagyis nem érti, nem tudja fogalmilag megragadni, de körülbelül 5. életévétől spontán ítéletek formájában alkalmazza. „Spontán ítéleteiket elemezve megállapíthatjuk: a jó tartalmilag a szolidaritást, a segítségnyújtást, a gyengék védelmét illeti meg, a rossz kategóriáját viszont az önzéssel, a szolidaritás hiányával, mások becsapásával kapcsolja össze a gyermek.”⁹²

Érdekes, hogy a mesékben a gyermek igazi hőstét a jóság és szegénység jellemzi, ugyanakkor a szegénység nem fordul át elnyomottságba; a hatalmas is elnyerheti a gyermekek rokonszenvét és az elnyomott nyomorát könnyen kinevethetik. A jó és a szegény kategóriájához az igazságságosság kapcsolódik harmadik normatív

⁹⁰ MÉREI, 1945. 8. (Kiemelés az eredetiben.) Évtizedekkel később más szempontból (terápia, elabóráció) is újratárgyalja a játék kérdését MÉREI, (1973). 204–217. Lásd még GRASYÁN, 1985.

⁹¹ MÉREI, 1945. 11.

⁹² BALOGH, 1982. 76. Tegyük hozzá, ez a normák megváltozásával jelentősen változhat, vagyis, ha mai körülmények között végeznék el ugyanezeket a kutatásokat, feltehetően egészen más minőségeket kapnánk.

követelményként, s e világnézeti alap hármassá rendezőelve formálja társadalmi ítéleteit, s végső soron befolyásolja azt, hogy a részvétel mennyiben lesz alkalmazkodás s mennyiben módosítás.

Mérei a játék *minőségi* átalakulásán keresztül (rajzolás, gombozás, gyűjtés, társasjátékok, bandázás) voltaképpen a gyermeki értelem *egyedi* fejlődését és a gyermeki lét *társasságát* vizsgálta. Az 5–6 éves gyermek már képes szabályhoz kötött játékok játszására, ám megmarad annak egocentrikus (ideáltípusa a „csoportos magány” jellegű falka) formájánál (lépésről lépésre átalakítja azokat, ha neki úgy kedvezőbb), s csak 7–10 éves kortól jellemző a valódi együttműködés, ezen belül pedig a 9. életév a fordulópont. Ekkortól a játék kezd munkává, alkotássá formálódni, kialakul benne a létrehozás igénye és öröme.

„A 10. életév után az alkotásnak ebben a nagy lendületében a gyermek megalkotja valódi társadalmát. [...] Az így szerveződő alakzat nemcsak játékos keret, nemcsak a valóság mása, hanem maga a társadalmi realitás. A tárgyi világban végzett kísérletek és felfedezések után a gyerek megindul a tudatos és valóságos társadalomépítés útján. Ezzel kezdetét veszi a gyermekbandák kora.”⁹³

A szervezett bandák elemzéséhez Mérei egy olyan példát választott, melynek ötlete minden bizonnyal visszanyúlik a gyermekkorába: a Városliget déli, a Csikágó felőli részén, az István utca és az Aréna (ma: Dózsa György) út szögében, a Színkör mögötti tágas, fákkal szegélyezett játszótér, az ún. Fáskör fiúkat tömörítő gyermek-társadalmát vette szemügyre.⁹⁴

„A közömbös sétáló nagyobb térnek látta, amelyen szabálytalanul szétszórva 20–25 fa zöldült. Beavatott szemek számára azonban a tér egész másképp nézett ki: a gypszegegy és az azzal párhuzamosan húzódó fák széles futópályát határoltak, amely a teret övezte. A futópályán belül lévő fák mind kapufák voltak, amelyek jelezték, hogy a térnek ez a belső része kisebb-nagyobb sportpályákból áll. A középső pályát két-két egymáshoz közel fekvő fa, mint »kapu« határolta el. A kisebb pályák kapuit csak egy-egy fa jelezte, de a beavatottak hozzáállták öt lépés távolságra a második kapufát jelző sapkát vagy kabátot. A tér egyik oldalán három pad állt: ezeken sakkoztak, malmoztak, kártyáztak: a padok közelében magával hozott kis széken üldögélt egy idős néni és cukorkát árult. Ilyen volt a Fáskör. Itt alakult, élt és fejlődött egymást követő gyermek-generációkon életén át a Városliget történetének alakzatilag legzártabb bandarendszere.”⁹⁵

A fenti idézetben „a beavatottak” vagy a „hozzállták” kifejezés elég plasztikusan leírja a vizsgált társadalomhoz képesti „kinn” és „benn” pozícióit, s így nehéz lenne azt hinnünk, hogy csak felnőtt pszichológusként, a Mosonyi utcai időszakában kutatási terep gyanánt „talált rá” a kiskora helyszínéhez oly közeli Fáskörre. A beavatott tudás ténye és a levelezőlap perdöntő közlése nyomán egyértelmű, hogy

⁹³ MÉREI, 1945. 51.

⁹⁴ Körülírására lásd ZOLNAY-GEDÉNYI, 1960. 175. Méreinek azért volt ennyire jól ismert a terep, mert a Thököly út 36. szám alatti házban született, s édesanyja sűrűn vitte őt ki a Városligetbe. Bővebben K. HORVÁTH, 2012. 65–95.

⁹⁵ MÉREI, 1945. 51–52.

a Csikágóban töltött gyermekkorában szerzett *insider* élményt felnőttként felhasználta, vagyis tudományos szempontok szerint rendszerezte, elemezte a korábban megismert, átélte, de nyers élményanyagot.

Az „értő szem” tehát rögtön észleli, hogy a fászköriek tagozódását bonyolult szókásjogi rendszer biztosította, melynek középpontjában két játék állt: a rúgáskiszorító rongylabdával és a fejelés gumilabdával. Ezek egyéni játékok voltak, egy-egy személy játszotta párviadal formájában. E két játék legjobbjai alkották a vezető csoportot, s ők játszották az ún. nagy bajnokságot, mely a tér közepén lévő kétkapus pályán folyt, nézők előtt. Ekkor minden más tevékenység elállt a Fászkörben. A két csapat tagjainak kialakulásakor tehát nem számított semmilyen társadalmi előzmény, külső paraméter (kor, vagyoni helyzet stb.), csakis a nyújtott teljesítmény. A kör ennek megfelelően meglehetősen zárt volt, bekerülni csakis úgy lehetett, ha a kis bajnokságon valaki sorozatosan nyerni tudott egy korábbi vezetővel szemben. Az ügyesség, s ezzel összefüggésben a teljesítmény révén kialakult tehát egy zárt elit a társaságon belül. (Nem egy gondolat utóbb sokkal kidolgozottabban tér vissza *Az együttes élményben.*)

„A vezető csoport hatalma és tekintélye korlátlan volt. Tagjai bárkit leparancsolhattak a pályáról vagy a padokról, bárkit elküldhettek cigarettáért. Akitől ők kértek valamit, az megtiszteltetésnek érezte azt. Akit ők megverték, az némán tűrte, nem mert visszautni. A többiek játékaiknál és a különböző versenyeknél ők bíraskodtak. Vitás kérdésekben ők döntöttek.”⁹⁶

A nagy bajnokság résztvevői alatt helyezkedtek el a hierarchiában az atléták. Ide azok a fiúk tartoztak, akik a teret övező futópályán tartották atlétikai versenyeket; szervezetségük jóval lazább volt, mint a vezetőké. Szavuk, súlyuk, presztízsük azonban szintén megvolt, s ha nem sértette a vezetők érdekeit, ők is rendelkezhetek a terület felett vagy elküldhettek valakit vízért stb. Alattuk volt a „tömeg”, mely azonban nem homogén massa volt, hanem szintén differenciálódott: általában kisebb csoportokat alkottak utcák, házak vagy iskolák szerint belső hierarchiájuk azonban roppant heterogén volt. Előfordult igen komoly vezér uralta csoport, de volt meglehetősen magas fokú demokráciában élő is, erre Mérei a Hernád utcai Gombkört említi, amelynek választott (!) elnöke jegyzőkönyvezte a gombfoci-mérkőzések eredményeit. Mivel Mérei az elemi iskoláit a Hernád utca 3. szám alatt végezte, kínálkozik a lehetőség, hogy maga is idetartozott, ezért tudta bizonyosan azt az adatot, ugyanakkor rálátása volt más csoportokra is. A fászköri társadalom eljén helyezkedtek el a kicsik, akik életkori sajátosságaik miatt nem voltak képesek csoportokat alkotni, inkább falkaszerűen (csoportos magány) jelentek meg, tagjai el-elkalandoztak a Fászkör területéről vagy hozzácsapódtak másokhoz. Voltak még az ún. magányosok, akik a sakkozók padjai körül tömörültek, csoporthoz nem kapcsolódtak, sakkoztak és szemlélődtek.

⁹⁶ MÉREI, 1945. 53.

„A Fáskör nem egyszerű gyermekcsoport volt, hanem egész gyermektársadalom, amelynek intézménye a szervezett banda. [...] A Fáskör [...] számos szervezett csoportot magában foglaló valóságos társadalom. Nem csinált alakzat, nem a kalandvagyó romantika terméke, hanem bizonyos objektív feltételek közt kialakult intézmény.”⁹⁷

Létrejöttét mintázza a „helyrajzi adottság”, másképpen fogalmazva, mai fogalmaink szerint, a társadalmi téren belüli hely, melyhez képest alakítanak ki egy viszonyformát a gyerekek (jellemző, hogy magukat „fáskörieknek” nevezik); a közös érdeklődés: sport és játékok. Kialakulásához azonban szükségesek az életkor (s így képességbeli) eltérések, mely a fásköri társadalmat rétegezik, differenciálják. Ezek a paraméterek Mérei szerint nemcsak a Fáskörre, de az ezzel párhuzamosan létező Tóparton, a Nagykörben, a Tisza Kálmán (ma: Köztársaság) téren, vagyis, hogy az azonos érdeklődés, az életkori különbözőség és a városi térben kialakított hely szükségyszerűen létrehozza a gyermektársadalmat.

Mai fogalmakkal olyképpen lehetne ezt megragadni, hogy a gyermektársadalmak létrejöttének szükséges, de nem elégséges feltételeit jelenti a fentebbi kontingenciák; hosszabb távú fennmaradásukhoz ugyanis elengedhetetlenek azok a normák, szabályok és intézmények, melyek e sajátos társadalom stabilitását adják. Ami Mérei gondolkodásában emfaticus, az az utóbbi tény: a gyermektársadalom nem a felnőttek világa ellen kiépülő vagy azt hangsúlyosan megjelenítő alakzat, sajátosságát és állandóságát a gyermeki jogalkotás adja, ahogyan az korlátozza, s ahogyan az követendő modellt alkot a társadalom tagjai számára. Tagjai túlnyomórészt fiúk (bár említi egy Ambókia nevű keretintézményt, melyben két lány is volt), életkorilag pedig körülbelül 10-től a 16. életévig vesznek részt a különböző szinteken.

„Ez a jelenség általános és egyöntetű, különböző országokban és különböző feltételek közt egyaránt fennáll. Fel kell tehát tételeznünk, hogy a gyermek-bandákban megnyilvánuló spontán tények – fejlődési tények. Adottságok, amelyekkel ebben a korban minden gyermeknél számolhatunk és amelyek a társadalommal kapcsolatos törekvésékként jelentkeznek.”⁹⁸

A nevelés szempontjából ezt azért tartja perdöntőnek Mérei, mert a gyermektársadalmakban felgyülemelő társas, közösségalkotó energia választott cselekvés, mely tudatos szabályalkotással társul, s az ebben való részvétel hozzásegít a közösségi szellem megéléséhez, kialakul annak tudata. A csoportalakítás, intézményszervezés, közösségi szellem, választás és a törvényesség tehát olyan tulajdonságok, elsajátított képességek, melyekre a demokratikus állampolgári nevelésnek szüksége van, illetve lesz (ne feledjük, 1945-ben vagyunk!), így kézenfekvő módon kínálkozik az, hogy ami spontán módon megvan a gyermektársadalomban, azt a demokratikus társadalom nevelése tudatosan átvegye, áttemelje. Így a gyermektársadalom a maga szabályaival, szervezettségével, ugyanakkor spontaneitásával

⁹⁷ MÉREI, 1945. 55.

⁹⁸ MÉREI, 1945. 60.

és önkéntességével a demokratikus nevelés *modelljévé* lényegült Mérei Ferenc szemléletében.

A Mérei-életmű szempontjából az a jelenség válik itt különösen fontossá, hogy ez az első olyan műve, melyben a mikroszint intenzív, etnográfiai leírásokkal teli, Clifford Geertz kifejezésével,⁹⁹ jelentésekben ugyancsak „sűrű” (*thick*) világát egy – módszertanilag kevésbé kidolgozott – léptékváltással a makro-társadalom komplexitásával köti össze. A kettő szerveződési logikáját természetesen nem keveri össze (gyermektársadalom – spontaneitás; társadalom – nevelés), de megítélésünk magyarázat nélkül hagyja azt, hogy társadalmi méretekben hogyan, miképpen működik egy ilyen kisközösségben, önkormányzatiságban a gyermekek – külső kényszer nélküli – bevonása, involválása. Ugyanígy hiányként róható fel az, hogy bár – mint fentebb is utaltunk rá – Mérei részt vett Szondi, illetve Benedek statisztikai feldolgozásaiban, a kvantitatív szempontrendszerrel figyelmen kívül hagyja, érvelése mindvégig kvalitatív módszereket követ. A korszak tudományos normarendszerét tekintve is feltűnő, hogy a gyermektársadalom szerveződését egy partikuláris, számára kézenfekvő nagyvárosi közegből vezette le, s ezek alapján vontta le azt az általános következtetést, hogy a demokratikus nevelésnek át kell vennie ezt a gyermekeknél tapasztalt, közösségképző önkormányzati energiát, ám nem vet számot más településtípusokkal, s ezzel összefüggésben társadalmi rétegekkel, egyenlőtlenségekkel, így vizsgálata túlzottan absztrakt, laboratórium-ízű marad. Másképpen fogalmazva, bármilyen éles szemmel tett megfigyeléseket, megjegyzéseket tett a gyermeki mikro-társadalom szerveződésével kapcsolatban, e mikro-léptékből probléma nélkül vonatkoztatta mondanóját az általános szintre, vagyis a társadalom komplex jelenségére.

Pedig Éltes Mátyás, Ranschburg Pál és mások hazai, illetve gazdag nemzetközi szakirodalomból kiindulva Kozmutza Flóra értelmességi- és ösztönvizsgálatai már néhány évvel korábban rámutattak arra, hogy a falusi gyerekek képességei (olvasás, írás, képfelismerés) jelentősen elmaradnak a városi gyerekek képességeitől. A magyar városi anyagot összehasonlítva a német, amerikai, francia anyaggal alig mutatható ki differencia, ellenben a magyar falusi gyerekek az iskolás kortól jelentősen lemaradnak városi társaiktól. Ennek okát azonban nem biológikumban vélte feltárni Kozmutza Flóra, hanem Binet és mások révén arra hajlott, hogy a környezet, s ezen belül a szegénység és a nyomor közvetett hatását látta benne.¹⁰⁰ Igaz ugyan az a kritikai megjegyzés, melyet Veres Péter nyomán Ortutay Gyula is megfogalmaz bírálatában, miszerint az értelmességi vizsgálatok során eminensen a városi és a polgári létformához kapcsolódó tárgyakat ábrázoló (sétapálca) képeket tettek a gyerekek elé, melynek felismerése egy falusi gyermek számára környezetéből fakadóan okoz nehézségeket, ám még ez a kutatómódszertani hiba sem fedheti el azokat a megállapításokat, melyeket különben Várkonyi Hildebrand korábbi, Szeged környéki kutatásai is feltártak.¹⁰¹

⁹⁹ Vö. GEERTZ, 2004. 194–226.

¹⁰⁰ Lásd ILLYÉS, [1939]. különösen 220. skk. A Békés megyei Dobozon végzett kutatás keletkezéséről, háttéréről lásd N. N. 2006. 67–72.

¹⁰¹ ORTUTAY, 1940. 98–100. Lásd még VÁRKONYI, 1936.

Mai társadalomtudományos fogalomkészletünkkel úgy fogalmazhatnánk meg mindezt, hogy Mérei kutatása nem vetett számot a településszerkezet és kulturális tőke, valamint az így újratermelődő társadalmi egyenlőtlenségek szempontrendszerével, holott ezek fontosságát és összefüggését nemcsak a későbbi bourdieu-i oktatásszociológia ismerte fel, de – mint az előző fejezetben utaltunk rá – a korszak ún. népi szociográfiai vagy a fentebb említett Kozmutza Flóra kutatásai is rámutattak már. Talán ez a mozzanat is megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, miszerint Méreire inkább személyében, egyfajta atyamesterként tett nagy hatást Szondi, s kevésbé tudományos módszerei, illetve nézetrendszere révén, még ha ez utóbbit sem zárhatjuk ki teljesen.¹⁰²

1945 komoly fordulópont Mérei Ferenc életében. Az eddig nyelvtanításból és pályaválasztási tanácsadásból élő, de lényegében a szakma peremén dolgozó pszichológus 1945 után a magyar köznevelés egyik legfontosabb szereplőjévé válik, úgy tudományos-intellektuális, mint intézményi tekintetben. 1945-ben a kívülállás korszaka véget ér, s Mérei a gyermekpszichológia terén végzett kutatásait még hangsúlyosabban összekapcsolja a neveléstudománnyal. Mindemellett kutatói szerepköréből részben kilép, amikor 1945-ben a magyar kommunisták oldalán, meggyőződéses értelmiségiként részt vesz a köznevelés demokratikus, a társadalmi mobilitást sürgető átalakításában: a nyolcosztályos általános iskolai reform bevezetésében és a népi kollégiumok munkájában. Ekkor a Székesfővárosi Neveléstudományi Intézet Lélektani Intézetének vezetőjeként számtalan cikket, tanulmányt készít az iskola demokratizáló funkciójáról, a csoportmunka kohéziót képző és a kreativitást felszabadító szerepéről, az iskola és a hatalom összefüggéséről. A tanulmány elején felvetett problémához visszatérve, a veleszületett képességeket hangsúlyozó, az oktatást pusztán kiegészítő tevékenységként értő oktatás- és társadalompolitikával szemben Mérei a háború után (egészen a köznevelésből való 1950 tavaszi eltávolításáig) egyértelműen lándzsát tör amellett, hogy a készségek és a képességek egyenletesen oszlanak el a társadalomban. Ebből logikusan következik az, hogy az iskola szerkezete és tartalma, a tankönyvek nivója és a pedagógus szakmai tudása alapjaiban határozza meg a gyermek világnézetét: vagyis a jövő társadalmának minőségét. Ennek az összetett problémának a kifejtését egy másik tanulmányban végezzük el.

¹⁰² Jóval később visszatért a Szondi-módszer lehetséges alkalmazási módjaira, lásd MÉREI, 1974. 124–138. Vö. még MARTON, 1969. G. Donáth Blanka összefoglalása: „Gyakorlati példa Mérei Ferenc eljárása, aki kétprofilos technikát alkalmazott (Vademecum-sorozat, 1966), egyéni kiemelésekkel, összevonásokkal a technikát illetően is, mintegy támpontként alkalmazza a genotestet. Ő elméletileg azzal magyarázza a teszt általa is elismert nagyfokú használhatóságát, hogy – az empirikus, statisztikus beválás, kipróbálás mellett – a választások mögött korábbi tetszés–nemtetszés élmények, azonosítások, ítéleti sablonok húzódnak meg.” NOSZLOPI, (1947).

Felhasznált irodalom és rövidítések

BFL Budapest Főváros Levéltára
VIII.761 Fővárosi Pedagógiai Szeminárium iratai

Interjúk

Interjú Kiss Tihamérral. (Készítette K. Horváth Zsolt 2002 júliusában.)

V. Binét Ágnes emlékezése, elhangzott a Kossuth Rádióban, 1986. március 29-én. Gépírat (1986). A szerző birtokában.

Szakirodalom

ARIÈS

1987 ARIÈS, Philippe: A gyermek és a családi élet az ancien régime korában. In: *Gyermek, család, halál. Tanulmányok*. Vál.: ÁDÁM Péter és SZAPOR Judit. Budapest, Gondolat, 1987.

ARIÈS

1987 ARIÈS, Philippe: *L'Homme devant la mort*. Paris, Seuil, 1977.

BALOGH

1982 BALOGH Tibor: *Jean Piaget*. Budapest, Kossuth, 1982.

BALOGHY

1933 BALOGHY Mária: Az Állami Gyógypedagógiai Nevelési Tanácsadó szervezet és működése. Beszélgetés Schnell János dr. főorvossal. *A Jövő Útjain*, 8. (1933) 2. sz. 119–121.

BENEDEK

1943 BENEDEK István: *Ösztön és bűnözés. A gyermekkori bűnözés lélektana orvosok, jogászok, nevelők és a művelt nagyközönség számára*. Budapest, Eggenberger Könyvkereskedés, 1943.

CSER

1988 CSER János: A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriuma szervezetének kialakulása. In: *Tanulmányok a pszichológia hazai gyakorlati alkalmazásának múltjáról*. Szerk.: KISS György. Budapest, BME Mérnöktovábbképző Intézete, 1988. 116–121.

DANCS

1978 DANCS István (szerk.): *Hetvenöt éves a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézete. Az 1977. nov. 21–24-i tudományos ülészak előadásai*. Budapest, MTA Pszichológiai Intézete, 1978.

ELIAS

- (1939) ELIAS, Norbert: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások.* Budapest, Gondolat, 1987.

ERŐS-LÉNÁRD-BÓKAY

- 2008 ERŐS Ferenc – LÉNÁRD Kata – BÓKAY Antal (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról.* Budapest, Thalassa, 2008.

ERŐS

- 1985 ERŐS Ferenc: Pszichoanalízis és strukturalizmus Jacques Lacan munkásságában. *A Magyar Pszichiátriai Társaság Pszichoterápiás Szekciójának füzetek*, 1985/6.
- 2000 ERŐS Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor.* Budapest, Új Mandátum, 2000.
- 2001 ERŐS Ferenc: Jacques Lacan, a vágy tragédiája. In: *Analitikus szociálpszichológia. Történeti és elméleti tanulmányok.* Budapest, Új Mandátum, 2001. 239–251.
- 2004 ERŐS Ferenc: *Kultuszok a pszichoanalízis történetében. Egy Ferenczi-monográfia vázlat.* Budapest, Jószyöveg, 2004.
- 2006 ERŐS Ferenc: Élmény és hálózat. Mérei Ferenc a magyar szociálpszichológia történetében. In: *Mérei élet-mű.* Szerk.: BORGOS Anna – ERŐS Ferenc – LITVÁN György. Budapest, Új Mandátum, 2006. 127–159.
- 2010a ERŐS Ferenc: *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet.* Budapest, Jószyöveg, 2010.
- 2010b ERŐS Ferenc: A pszichoanalízis és a budapesti egyetem 1918–19-ben. Háttér és kronológia. In: *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet.* Jószyöveg Műhely, Budapest, 2010. 85–103.

FERENCZI

- 1930 FERENCZI Sándor: A 'pszichoanalízis' név illetéktelen használata. *Gyógyászat*, 70. (1930) 38. sz. 1–19.

FORGÁCS

- 1987 FORGÁCS Péter: *Epizódok M. F. tanár úr életéből.* Budapest, Balázs Béla Stúdió-MTV, 1987.

FORGÁCS

- 1988 FORGÁCS Péter: Epizódok M. F. tanár úr életéből. *Filmvilág*, 30. (1988) 8. sz. 13–16.

FOUCAULT

- (1976) FOUCAULT, Michel: *Il faut défendre la société. Cours au Collège de France, 1976.* Paris, Gallimard-Seuil, 1997.
- (1978–1979) FOUCAULT, Michel: *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France, 1978–1979.* Paris, Gallimard-Seuil, 2004.
- [1961] FOUCAULT, Michel: A bolondság története a klasszicizmus korában. Budapest, Atlantisz, 2004.

FREUD

- 1989 FREUD, Sigmund: *Önéletrajzi írások.* Budapest, Cserépfalvi, 1989.

GAÁL

1939 GAÁL Gábor: Freud halála. *Korunk*, 14. (1939) 10. sz. 882–884.

GÁBOR

1991 GÁBOR Éva: Révész Géza (1878–1955). In: *Tanulmányok a magyar pszichológia történetéből*. Szerk.: Kiss György. Budapest, Akadémiai, 1991. 24–36.

GEERTZ

2004 GEERTZ, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Vál.: NIEDERMÜLLER Péter. Budapest, Osiris, 2004, 2., javított kiadás. 194–226.

GORDON

1991 GORDON, Colin: Governmental Rationality: An Introduction. In: *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Eds: BURCHELL, Graham – GORDON, Colin – MILLER, Peter. Chicago, The University of Chicago Press, 1991.

GORER

1965 GORER, Geoffrey: *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain*. London, Cresset, 1965.

GRASTYÁN

1985 GRASTYÁN Endre: *A játék neurobiológiája*. Budapest, Akadémiai, 1985.

GYŐRI

1977 GYŐRI György: Küzdelem a lélektannal és a világgal. Beszélgetés Mérei Ferencsel. *Kortárs*, 21. (1977) 4. sz. 629–644.

HARGITAI

2008 HARGITAI Rita: *Sors és történet. Szondi Lipót sorsanalízise a narratív pszichológia tükrében*. Budapest, Új Mandátum, 2008.

HARKAI SCHILLER

1934 HARKAI SCHILLER Pál: *Pszichológiai diagnosztika a gyermekkorban*. Kalocsa, Árpád Nyomda, 1934.

HARMAT

1994 HARMAT Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1993*. Budapest, Bethlen Gábor Kiadó, 1994.

HERNÁDI

1987 HERNÁDI Miklós: Nekem nincs absztrakt mondanivalóm. Beszélgetés Mérei Ferencsel. *Magyar Tudomány*, 32. (1987) 7–8. sz. 588–597.

ILLYÉS

[1939] ILLYÉS Gyula: *Lélek és kenyér. Kozmutza Flóta értelmességi- és ösztönvizsgálataival*. Budapest, Nyugat, [1939].

K. HORVÁTH

- 2005 K. HORVÁTH Zsolt: A lélek segédigéi. A munkaszolgálat tapasztalata és elaborációja: Mérei Ferenc. *Korall*, 21–22. sz. (2005) 97–123.
- 2012 K. HORVÁTH Zsolt: A budapesti Csikágó élménye: a városi tér és annak átdolgozásai Mérei Ferenc terep- és álommunkájában. In: *Utak és kalauzok. Válogatott az Osztrák-Magyar Monarchia topográfijára*. Szerk: FENYVES Miklós et al. Budapest, Gondolat, 2012. 65–95.
- Megjelenés alatt K. HORVÁTH Zsolt: The Production of Creativity. The Politics of Ferenc Mérei's Psychological and Pedagogical Views. In: *Creativity Exercises*. Eds: HEGYI Dóra et al. Berlin–Leipzig–Budapest, Sternberg Press–Galerie für Zeitgenössische Kunst–Tranzit. Megjelenés alatt.

KARDOS

- 1957 KARDOS Lajos: Freud és a freudizmus. *Nagyvilág*, 2. (1957) 2. sz. 266–274.

KEMÉNY

- 1946 KEMÉNY Gábor: Mérei Ferenc: A gyermek világnézete. *Embernevelés*, 2. évf. (1946) 7–8. sz. 306–307.

KISS

- 1984 KISS György: A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriumának története (1929–1949). *Budapesti Nevelő*, 20. (1984) 3. sz. 59–70.
- 1991 KISS György: Gyakorlati pszichológiai műhelyek a két világháború közötti Magyarországon. In: *Tanulmányok a magyar pszichológia történetéből*. Szerk.: Kiss György. Budapest, Akadémiai, 1991. 79–105.
- 1995 KISS György: A hazai pszichológiatörténeti kutatások eredményei. In: *Pszichológia Magyarországon*. Szerk.: Kiss György. Budapest, OPKM, 1995. 8–19.

KOVAI

- 2016 KOVAI Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban, 1945–1970*. Budapest, KRE–L'Harmattan, 2016.

KÖTE

- 1982 KÖTE Sándor: Nagy László életútja. *Pedagógiai Szemle*, 32. (1982) 5. sz. 390–403.

LAFFERTON

- 2004 LAFFERTON Emese: A magántéboldyától az egyetemi klinikáig. A magyar pszichiátria történetének vázlata európai kontextusban, 1850–1908. In: *A kreativitás mintázatai. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában*. Szerk.: BÉKÉS Vera. Budapest, Áron, 2004. 34–73.
- 2005 LAFFERTON Emese: Halált hozó hipnózis. Egy 1894-es eset és a tudomány mentális földrajza. *Korall*, 21–22. sz. (2005) 46–67.

LÁNYI

- 2013 LÁNYI Gusztáv (szerk.): *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia. Ranschburg Pál (1870–1945)*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.

LEGRAND

1978 LEGRAND, Michel: *Léopold Szondi. Son test et sa doctrine*. Bruxelles, Pierre Mardaga, 1978.

MÁDAY

[1941] MÁDAY István: *Individuálpszichológia*. [Budapest], Pantheon Kiadás, [1941].

MARTON

1969 MARTON Magda: *Gyakorlatok. A Szondi-teszt*. Budapest, ELTE, 1969 (kézirat gyanánt).

MÉREI

- 1934 MÉREI Ferenc: A gyermekrajzok elemzése. *A Jövő Útjain*, 9. (1934) 6. sz. 165–168.
- 1935a MÉREI Ferenc: A „csodagyerek” a gyermeklélektan mérlegén. *Gyermeknevelés*, 1. (1935.) 2. sz. 30–2.
- 1935b MÉREI Ferenc: A gyűjtő gyermek. *Gyermeknevelés*, 1. (1935) 4. sz. 55–57.
- 1936 MÉREI Ferenc: Az országalapító gyermek. *Gyermeknevelés*, 2. (1936) 5. sz. 76–78.
- 1937a MÉREI Ferenc: A gombozó gyermek. *Gyermeknevelés*, 3. (1937) 9–10. sz. 131–134.
- 1937b MÉREI Ferenc, Gimnázium és polgári. Iskolaválasztás a 10. életévben. *Gyermeknevelés*, 3. (1937) 4. sz. 49–51.
- 1938a MÉREI Ferenc: Egy új számláló tábla játékos tanulásra. *Gyermeknevelés*, 4. (1938) 5–6. sz. 81.
- 1938b MÉREI Ferenc: Az intelligencia minőségi értékelése a pályaválasztási tanácsadásban. *Iskola és Egészség*, 5. (1938) 2. sz. 127–140.
- 1939a MÉREI Ferenc: Átképzés és pályaválasztás. *Gyermeknevelés*, 5. (1939) 1–3. sz. 2–6.
- 1939b M[ÉREI] F[erenc]: A M. Kir. Gyermeklélektani Intézet munkája az 1938. évben. *A Jövő Útjain*, 14. (1939) 1–2. sz. 2–3.
- 1942 MÉREI Ferenc: *A pályaválasztás lélektana*. Budapest, Unitas, 1942.
- 1945 MÉREI Ferenc: *A gyermek világnézete. Gyermeklélektani tanulmány*. Budapest, Anonymus, 1945.
- 1947 MÉREI Ferenc: *Az együttes élmény*. Budapest, Officina, 1947.
- 1967 MÉREI Ferenc: Nagy László élete és munkássága. In: *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*, 1966. *A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának Gyűjteménye*. Szerk.: KISS Árpád – NAGY Sándor – SZARKA József – SZOKOLSZKY István. Budapest, Akadémiai, 1967. 373–421.
- (1973) MÉREI Ferenc: A játék értelme és öröme. In: *Társ és csoport. Tanulmányok a genetikai szociálpszichológia köréből*. Budapest, Akadémiai, 1989. 204–217.
- 1974 MÉREI Ferenc: A Szondi-próba. In: MÉREI Ferenc – SZAKÁCS Ferenc: *Klinikai pszichodiagnosztikai módszerek*. Budapest, Medicina, 1974. 124–138.
- (1977) MÉREI Ferenc: Izmusok. Szürrealizmus és mélylélektan In: *„Vett a füvektől édes illatot”. Művészetpszichológia*. Budapest, Múzsák, 1987. 9–32.
- 1989a MÉREI Ferenc: *Freud fényében és árnyékában*. Szerk.: Gerő Zsuzsa. Budapest, Interart, 1989.
- 1989b MÉREI Ferenc: *Társ és csoport. Tanulmányok a genetikai szociálpszichológia köréből*. Szerk.: GERŐ Zsuzsa – FISCHER Eszter. Budapest, Akadémiai, 1989. 25–28.

MÉSZÁROS

- 2008 MÉSZÁROS Judit: 'Nem látom itt egy békés jövő lehetőségét'. A budapesti iskola emigrációja. In: *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*. Szerk: ERŐS Ferenc – LÉNÁRD Kata – BÓKAY Antal. Budapest, Thalassa, 2008. 105–137.

N. N.

- 1935 Beszélgetés Schnell János főorvossal, a Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézet igazgatójával. *A Jövő Útjain*, 10. (1935) 1. sz. 171–173.

N. N.

- 2006 Illyés Gyuláné-interjú. In: *Gyógypedagógus-történetek. Beszélgetések a magyar gyógypedagógia félmúltjáról*. Szerk: BÁNFALVY Csaba – SZAUDER Erik – ZÁSZKALICZKY Péter. Budapest, ELTE BGGyFK-Eötvös Kiadó, 2006. 67–72.

NAGY

- 1915 NAGY László: *A háború és a gyermek lelke. Adatok a gyermek értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkiadó Vállalat, 1915.

NÉMEDI

- 2007 NÉMEDI Dénes: Durkheim Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 17. (2007) 3–4. sz. 149–174.

NEMES-BERÉNYI

- 1999 NEMES Livia – BERÉNYI Gábor (Hrsg.): *Die budapester Schule der Psychoanalyse*. Budapest, Akadémiai, 1999.

NEMES

- 1998 NEMES Livia: Illyés Gyula és a pszichoanalízis. In: *Alkotó és alkotás*. Budapest, Animula, 1998. 69–76.

NOSZLOPI

- (1947) NOSZLOPI László: *Sorselemzés és kísérleti ösztöndiagnosztika. A Szondi-féle ösztönlélektan teljes ismertetése*. Budapest, Akadémiai, 1989.

ORTUTAY

- 1940 ORTUTAY Gyula: Illyés Gyula: Lélek és kenyér. Kozmutza Flóra értelmességi- és ösztönvizsgálataival. *Nyugat*, 33. (1940) 2. sz. 98–100.

PAPP

- 1969 PAPP Zsolt: A pszichológia útjain. Beszélgetés Mérei Ferencsel. *Valóság*, 12. (1969) 12. sz. 77–85.

PIAGET-FRAISSE-REUCHLIN

- 1973 PIAGET, JEAN – FRAISSE, PAUL – REUCHLIN, Maurice: *A kísérleti pszichológia módszerei*. Budapest, Akadémiai, 1973.

PIAGET

- 1978 PIAGET, Jean: *Szimbólumképzés a gyermekkorban. Utánzás, játék és álom; a kép és ábrázolása.* Budapest, Gondolat, 1978.

PISZTORA

- 1983 PISZTORA Ferenc: A százéves budapesti Pszichiátriai Tanszék és Klinika kezdeti időszaka Laufenauer Károly (1882–1901) és Moravcsik Ernő Emil (1902–1925) professzorsága alatt. *Ideggyógyászati Szemle*, 36. sz. (1983) 193–209.

PLÉH

- 1998 PLÉH Csaba: Magyar hozzájárulások a modern pszichológiához. A pszichológiai történetírás hagyományai. In: *Hagyomány és újítás a pszichológiában. Tanulmányok.* Budapest, Balassi, 1998. 71–90.
- 2002 PLÉH Csaba: Utószó. A magyar funkcionalista pszichológia elméleti szintézise: Harkai Schiller Pál a pszichológia céljairól és felépítéséről. In: HARKAI SCHILLER Pál: *A lélektan feladata.* Budapest, Osiris, 2002. 297–310.

RANSCHBURG

- 1895 RANSCHBURG Pál: Adatok a hypnotikus suggestiv therapia kérdéséhez. *Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei*, 39. (1895) 25.
- 1905 RANSCHBURG Pál: *A gyermeki elme fejlődése és működése, különös tekintettel a lelki rendellenességekre, ezek elhárítására és orvoslására.* Budapest, Athenaeum, 1905.

ROBINSON

- 1969 ROBINSON, Paul A: *The Freudian Left: Wilhelm Reich, Géza Roheim, Herbert Marcuse.* New York–London, Harper and Row, 1969.

ROSE

- 1999 ROSE, Nikolas: *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self.* London–New York, Free Association Books, 1999. 2. kiadás.

SCHAFFER

- 1928 SCHAFFER Károly: Laufenauer Károly jelentősége. *Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei*, 72. (1928) 9. sz. 1–10.

SCHILLER

- 1947 SCHILLER, Paul H.: Paul Ranschburg (1870–1945). *The American Journal of Psychology*, 60. (1947) 444–446.

Schnell

- 1929a SCHNELL János: Ranschburg Pál. In: *Psychologiai tanulmányok a lélektannak és határterületeinek elméleti és gyakorlati kérdéseiről prof. dr. Ranschburg Pál tiszteletére.* Szerk.: SCHNELL János. Budapest, Magyar Gyógyypedagógiai Társaság, 1929.
- 1929b SCHNELL János: A Gyógyypedagógiai Psychologiai M. Kir. Laboratórium tudományos működése egy negyedszázad alatt (1903–1928). In: *Psychologiai tanulmányok a lélektannak és határterületeinek elméleti és gyakorlati kérdéseiről prof. dr. Ranschburg Pál*

- tiszteletére*. Szerk.: SCHNELL János. Budapest, Magyar Gyógypedagógiai Társaság, 1929. 15–105.
- 1933 SCHNELL János: A gyógypedagógiai és orvosi pszichológia a gyakorlati lelkiegszűségű (mentálhygiene) szolgálatában. Különnyomat. *Magyar Gyógypedagógia*, 4–10. (1933) 3–33.
- 1938 SCHNELL János: A gyermekorsok lélektanából. Esetek a Magy. Kir. Gyermeklélektani Intézet Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó ambulanciájáról. *A Jövő Útjain*, 32. (1938) 4–5. sz. 3–39.
- [1968] SCHNELL János: *A Fővárosi Gyermekideggondozó Hálózat kialakulása, tudományos és történeti előzménye*. Budapest, Központi Gyermekideggondozó Intézet, [1968].
- SIPOS**
- 1969 SIPOS Istvánné: A Tanácsköztársaság jelentősége a magyarországi pszichológia fejlődésében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 26. (1969) 2. sz. 149–155.
- SZABÓNÉ**
- 1983 SZABÓNÉ DR. FEHÉR Erzsébet: A gyermektanulmány a sárospataki tanítóképzőben az 1930-as években. In: *A tanítóképzés múltjából*. Szerk: FÖLDY Ferenc et al. Sárospatak, Comenius Tanítóképző Főiskola, 1983. 67–75.
- SZONDI**
- 1935a SZONDI Lipót: Konstitúció és szociális orvostudomány. *Szociális orvostudomány*, 2. (1935) 1. sz. 1–8.
- 1935b SZONDI Lipót: *A család kutatás és iker kutatás módszertani elemei: három előadás*. Budapest, Kis Akadémia, 1935.
- 1939 SZONDI Lipót: Beszámoló a M. Kir. Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumának 1938. évi munkájából. *A Jövő Útjain*, 14. (1939) 1–2. sz. 3–5.
- TORDA**
- 1988 TORDA Ágnes: Schnell János szerepe a gyógypedagógiai pszichológia gyakorlatában. In: *A Heim Pál Gyermekkorház – Rendelőintézet Mentálhygieniai Osztálya és a Budapesti Gyermek-ideggondozók jubileumi évkönyve, 1958–1988*. Szerk.: BÁNLAKY Éva – BUCZKÓ István. Budapest, Heim Pál Gyermekkorház – Rendelőintézet Mentálhygieniai Osztálya és a Magyar Pszichiátriai Társaság Gyermekpszichiátriai Szekciója, 1988. 35–38.
- [1995] TORDA Ágnes: Egy tudományos műhely létrejötte a századfordulón. In: *Pszichológia Magyarországon*. Szerk: KISS György. Budapest, OPKM, [1995]. 31–55.
- 2002 TORDA Ágnes: Ranschburg Pál pályakezdése. In: *„Önmagában véve senki sem...” Tanulmányok a gyógypedagógiai pszichológia és határtudományainak köréből, Lányiné dr. Engelmayer Ágnes 65. születésnapjára*. Szerk: ZÁSZKALICZKY Péter. Budapest, ELTE BGGyFK, 2002. 2. kiadás. 45–60.
- VÁRI**
- 1999 VÁRI Sándor: A női hisztéria Budapesten az 1880-as években. *BUKSZ*, 11. (1999) 2. sz. 174–183.

VÁRKONYI

1936 VÁRKONYI Hildebrand: *A kiválasztás és értelmességvizsgálat újabb kérdései*. Szeged, Szeged Városi Nyomda, 1936.

VOVELLE

1983 VOVELLE, Michel: *La Mort en Occident de 1300 à nos jours*. Paris, Gallimard, 1983.

WESZELY

1932 WESZELY Ödön: *A gyermektanulmány jelentősége és problémái*. Budapest, Lampel, 1932.

ZOLNAY-GEDÉNYI

1960 ZOLNAY Vilmos – GEDÉNYI Mihály: *Budapesti fattyúnyelvi szójegyzék*. Budapest, 1960, kézirat. I. kötet.

K. Horváth, Zsolt

From Deviance to Prevention: Understanding Children's Behaviour from a Social Psychological Perspective in Hungarian Psychology – The Case of Ferenc Mérei

The study focuses on the process by which the scientific object of the psy-sciences was transformed at the turn of the 20th century. In the construction of mental diseases, the notion of deviance was gradually giving way to prevention. To confer this problem more specifically, through the scientific activity of Ferenc Mérei, the study analyses the birth of child psychology in Hungary, which has been strongly linked to pedology and social psychology. Mérei's approach does not apprehend the child as an individual, but as someone who lives in the context social relations, therefore, as a result, his existence is strongly influenced by the social environment. This dynamic aspect of Mérei's approach is intriguing not only from the point of view of the history of science, but also from the side of politics, because his studies in the 1930s foreshadowed the great reform of public education (1945); one of the main protagonists of which was Ferenc Mérei.